

Андрей С. Марковіц
Джозеф Клевер

Тридцять років у бундестазі

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
КИЇВ
Україна

Андрей С. Марковіц, Джозеф Клевер

Тридцять років у бундестазі

Вплив партії Зелених на політичну
культуру й суспільне життя Федеративної
Республіки Німеччина

ТРИДЦЯТЬ РОКІВ У БУНДЕСТАЗІ

Вплив партії Зелених на політичну культуру й суспільне життя Федеративної Республіки Німеччина

ISBN 978-617-7862-33-7

Автори: Андрей С. Марковіц, Джозеф Клевер

Переклад: Олександра Назарова

Науковий супровід: Григорій Коломицев

Літературна редакція: Кіра Крігер

Редакція: Анастасія Кушнарєнко

Дизайн та верстка: Яна Винярська

Оригінал статті англійською мовою вперше вийшов за підтримки Американського інституту сучасних німецьких студій.

Американський інститут сучасних німецьких студій (AICGS), афілійований до університету Джона Хопкінса, працює виключно з найактуальнішими питаннями щодо Німеччини та США. Незалежний, безпартійний аналітичний центр із поглибленим експертним досвідом та розумінням обох країн, AICGS співпрацює з лідерами та лідерками державного сектору, розробниками та розробницями політики, лідерами та лідерками корпорацій та іншими науково-дослідними центрами для проведення глибокого аналізу з обох сторін Атлантики. Політики та політичні, керівники та керівниці бізнесу та зацікавлена громадськість користуються цими ідеями для прогнозування тенденцій, зниження ризику та позитивного впливу на формування політики.

AICGS пропонує комплексну програму громадських форумів, політичних досліджень, досліджень та стипендій, спрямованих на збагачення політичних, корпоративних та наукових округів, які вона обслуговує.

Українська версія статті опублікована за підтримки Фонду ім. Гайнріха Бьоля, Бюро Київ — Україна.

Андрей С. Марковіц, Джозеф Клевер

М26 ТРИДЦЯТЬ РОКІВ У БУНДЕСТАЗІ. Вплив партії Зелених на політичну культуру й суспільне життя Федеративної Республіки Німеччина. : ФОП Маслаков, 2020. — 64 с.

Зміст

06

Передмова

Джек Джейнс, AICGS
Сергей Сумленний, Представництво Фонду
ім. Гайнріха Бьоля в Україні

09

Про авторів

11

Вступ

15

Зелені в цифрах

21

Чотири наріжні камені ідентичності Зелених

22

Екологія

27

Жінки та фемінізм

32

Мир і пацифізм

37

Базисна демократія

43

Зміна іміджу Зелених — пристосування?

47

Прикінцеві зауваження

52

Примітки

Передмова

У вересні 2013 року у Німеччині відбулися вибори до федерального парламенту. По трьох регіонах — у Нижній Саксонії, Баварії та Гессені — були також обрані регіональні парламенти. Коли виборці та виборчині здавали бюлетені, деякі пригадували, що німецьке політичне сузір'я не завжди було таким різнобарвним. У той час як ХДС/ХСС, СДПН та ВДП існували з моменту заснування Федеративної Республіки, партія Зелених відсвяткувала визначну дату в 2013 році: свою тридцятую річницю у бундестазі.

Сказати, що Зелені були успішними останні тридцять років, було б применшенням. Вони були молодшим партнером у червоно-зеленій коаліції на федеральному рівні, входили до численних коаліцій на державному рівні та вперше очолили урядову коаліцію у 2011 році у Баден-Вюртемберзі. На політичному рівні Зелені продемонстрували свою елегантність та привабливість та змінили політичний ландшафт.

Тож чи вплинули вони на політику? Центральні принципи партії Зелених — екологія, рівність, пацифізм — сьогодні закладені в німецькому суспільстві так, як не були тридцять років тому. Прихильність Зеленої партії до навколишнього середовища призвела до того, що країна лідирує у галузі сонячних технологій та припинила свою атомну енергетику; її переконаність щодо гендерної рівності призвела навіть

до того, що найбільш консервативні партії почали просувати жінок у своїх рядах; і її заклики до пацифізму загострили дискусію щодо ролі німецьких військових. Партія залишила незгладимий відбиток по країні загалом.

З нагоди тридцятої річниці партії Зелених у Бундестазі Андрей Марковіц та Джозеф Клевер вивчали ці та інші питання у межах партії та німецької політики. Ця публікація розповідає про те, як партія Зелених побудувала свій «бренд» і, тим самим, спричинила фундаментальні зміни в німецькій політиці та суспільстві. Це корисний приклад того, як нові політичні партії виходять на сцену і домагаються змін у Німеччині.

Цей нарис є частиною акценту уваги AICGS на виборах у Німеччині 2013 року та на більш широкій політичній системі. Інститут вдячний Андрею Марковіцу та Джозефу Клеверу за те, що вони поділилися своїми думками, Представництву Фонду ім. Гайнріха Бьоля у Вашингтоні та Мічиганському університету за щедру підтримку цього видання, а також Джессіці Рістер Харт за роботу над його редагуванням та виробництвом.

Джек Джейнс
Президент, AICGS

Передмова від Фонду

У 1983 році, через три роки після заснування, німецька партія Зелених отримала на парламентських виборах більше 5% та потрапила до національного парламенту — Бундестагу. Це був неочікуваний успіх для руху, який виглядав абсолютно анти-системним: відмова Зелених від ієрархії, на плакатах — лише гасла, відсутність фотографій політиків та політикинь, постійна ротація у партійній структурі. Їхні гасла виглядали, як виклик звичній політиці, та й самі вони — чоловіки з довгими волоссям, жінки, навпаки, з коротким, не в костюмах, без краваток — виглядали не солідно. Якби тоді хтось сказав, що вже через 15 років Зелені потраплять до федерального уряду, а ще через 13 років представник їхньої партії виграє вибори та стане прем'єр-міністром в одному з найбільш консервативних та промислово потужних регіонів Німеччини — Баден-Вюртемберзі, — цій людині порадили б звернутися до лікаря.

Але все трапилося саме так. Сьогодні Зелені — одна з найбільш потужних політичних сил Німеччини, яка поєднує ідеали відкритого суспільства, прав людини, поваги до довкілля, економічного розвитку та демократичного зростання. У першу чергу в успішних містах країни Зелені отримують велику підтримку через те, що змогли знайти баланс між соціальною та екологічною справедливістю та розвитком суспільства.

Звісно, дивлячись на цей феномен, не варто забувати про унікальні передумови, які існували в Німеччині у той час та зробили появу партії можливою.

Самі ідеї сталого розвитку та екологічності не є новими. Але до того, як у 1970-х роках до цих ідей звернувся німецький зелений рух, ще не оформлений у партію Зелених, вони були доволі консервативними та навіть ретроградними. Мрія щодо збереження довкілля дуже легко поєдналась з ідеями обмеження прогресу та навіть з ідеєю націоналізму. Західній Німеччині дуже пощастило, що у 1970-х роках склалась унікальна суспільна ситуація, коли бажання молоді розібратися з ганебною спадщиною націонал-соціалізму, зупинити гонитву ядерної зброї, врятувати довкілля та досягти соціальної, гендерної та іншої рівності поєдналися та створили умови для формування нової Зеленої партії.

Звісно, розвиток партії Зелених на цьому не закінчився. Чорнобильська катастрофа 1986 року додала зеленому руху міцний антиядерний напрямок. Наслідки Балканських воєн та, в першу чергу, трагедія Сребрениці, де жахлива різанина стала можливою, насамперед, через відмову військових НАТО втручатися та зупинити злочин — змінила ставлення багатьох Зелених до використання військової сили

як інструменту захисту прав людини, насамперед, життя. Навіть сьогодні у лавах німецьких Зелених тривають активні дискусії про те, як повинен виглядати економічний розвиток, на чому повинна бути побудована міграційна та зовнішня політики.

Німецький досвід Зелених складно повністю перенести на терени інших країн без рефлексії щодо відмінностей країн, суспільств та навіть історичного минулого. Та все ж таки досвід німецького зеленого руху може надихати на головне — необхідність змін та впровадження зелених цінностей, які сприятимуть сталому розвитку. Він демонструє, що ідеалістичний рух, який, на думку багатьох, не має жодних шансів отримати політичний вплив, може бути досить успішним. Не варто припиняти мріяти, оскільки ми бачимо, що мрії у політиці теж здійснюються, якщо ставитися до них серйозно та з повною віддачею. А головне — ніколи не варто припиняти рефлексувати та ставити собі питання — чи те, що я роблю, є правильним та справедливим. Тільки так можна зберегти та розбудувати довіру суспільства до себе та водночас бути прагматичними й ідеалістичними.

Сергей Сумленний

Керівник Представництва
Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні

Про авторів

Андрей С. Марковіц — професор порівняльної політики та німецьких студій кафедр ім. Артура Ф. Турнау та Карла В. Дойча Мічіганського університету в Енн-Арборі. Випускник Колумбійського університету, де він здобув п'ять дипломів про вищу освіту. Марковіц викладає й досліджує різноманітні аспекти німецької політики, суспільства та культури з 1974 року, коли він розпочав свою наукову кар'єру. Через це він почав співпрацювати з низкою провідних американських університетів, а також виступати в якості запрошеного викладача в німецьких, австрійських, швейцарських та ізраїльських закладах вищої освіти. Книги, статті та доповіді Марковіца були надруковані 15 мовами. У 2007 році Університет Леуфана міста Люнебург нагородив Марковіца почесним науковим докторським ступенем. П'ять років по тому він став лауреатом Хреста ордену за заслуги перед Федера-

тивною Республікою Німеччина першого ступеня (Bundesverdienstkreuz erster Klasse), — це одна з найвищих нагород, які присуджуються Федеративною Республікою Німеччина як громадянкам та громадянам Німеччини, так і іноземкам та іноземцям.

Марковіц працює в Американському інституті сучасних німецьких студій (AICGS) від його заснування.

Навесні 2012 року **Джозеф Клевер** здобув ступінь бакалавра в Мічиганському університеті. Він спеціалізувався на політології та германістиці, навчався на курсі Андрея Марковіца. Клевер щойно завершив чотиримісячну програму в НУО в Зальцбурзі (Австрія), та вивчатиме міжнародні відносини з особливим акцентом на Європу та Німеччину.

Вступ [1]

6 березня 2013 року — тридцята річниця ночі, коли в ратуші міста Бад-Годесберг невтомно танцювали видатні представники європейської контркультури, і першими серед них були ключові постаті стародавніх «нових лівих», які уособлюють відоме «покоління 1968-го». Кажучи коротко, це був, може, найяскравіший символ закінчення ери панування тієї буржуазної культури, яка домінувала в суспільному житті капіталістичних країн із Вікторіанської епохи. Мова йде про Зелених.

Причиною урочистостей була тріумфальна перемога на виборах до бундестагу, що відзначила початок нової ери в історії Федеративної Республіки Німеччина й у певному сенсі будь-де, де в умовах ліберально-демократичного ладу панував розвинений промисловий капіталізм [2].

1983 року світогляд ери Водоля вийшов за межі університетських кампусів у Берклі і штаті Колумбія, у Парижі та Вільному університеті Берліна. Пам'ятаймо про нью-йоркський Бродвей і лондонський Вест-Енд, які за допомогою мюзиклу «Волосся» ("This is the dawning of the age of Aquarius") познайомили світ із цим важливим новим явищем. Хоча (чи, можливо, точніше буде сказати «через те, що») цей проєкт був комерційним, він викликав резонанс. І світогляд Водоля з тріумфом увійшов на сцену, за яку й справді варто було боротися, у центр політичного життя одного з найважливіших суб'єктів сучасного глобального

світоустрою, до бундестагу Федеративної Республіки Німеччина, — народного представництва економічно міцної європейської держави, що залишається світовою лідеркою з експорту й надзвичайно пишається самопроголошеним статусом економічного гіганта, водночас, всупереч очевидності, гордо вдаючи із себе політичного карлика.

Зауважимо: протягом ранньої історії лівих нововведення приходили насамперед з Європи й лише після цього втілювалися в теорію й практику Сполучених Штатів, натомість у «нових лівих» — а це дуже важлива частина нашої історії — усе відбувалося навпаки. Німецьких (або європейських) лівих не було би без «рейсів волі» південними штатами США, сидячих демонстрацій у закусточних магазинів «Вулворт» та інших форм громадського спротиву, які були народжені рухом за громадянські права (згадаймо, наприклад, Мартіна Лютера Кінга) і його різновидом Black Power (Малколм Ікс, «Чорні пантери»). Ми не маємо наміру недооцінювати значення пісні "Sex & Drugs & Rock'n'Roll", де остання частина, без сумніву, є найважливішою. Витоки й основні відмінності європейських «нових лівих» неможливо зрозуміти без таких імен і назв, як Джоан Баез, Боб Ділан, Джимі Гендрікс, «Грейтфул Дед» і взагалі «Сан-Франциський саунд», «Джефферсон Ейрплейн», Дженіс Джоплін та її товариші з «Біг Бразер» і «Голдінг компанії», а також «Квіксілвер Мессенджер Сервіс». І це ще не все.

Перемога на виборах, яка була досягнута в неділю, 6 березня 1983 року, перетворила різнобарвну групу неформалів на новобранців політичної еліти, але про це ще ніхто не наважувався казати вголос.

Оце так жажіття! Контркультура захопила фортецю істеблішменту. Як це трапилося? Чого вартувала ця неймовірна перемога, яких компромісів дійшли молоді люди, це покоління бебі-бумерів, самоідентифікація та переконання яких робили з них авангард протидії істеблішменту (хоча це вже було й не зовсім справжньою революцією)?

Зрозуміло, що поява 28 нових членів парламенту у найбільшій святині, тобто, у бундестазі, 29 березня 1983 року, як і раніше, наочно уособлювала їхнє бажання й надалі залишатися головною силою протистояння істеблішменту. Власноруч плетений светр Вальтера Швеннінгера був поруч із розпатланими кучерями й буйними бородами Дітера Драбіньока й Герта Яннзена; Марілуїзе Бек увійшла до зали із сосною, яка облісіла внаслідок кислотного дощу. Були там і Петра Келлі з великим букетом свіжих квітів, і Габріеле Поттгаст, одягнена в щось на кшталт елегантного чорного смокінга (в будь-якому випадку, це був одяг із чоловічого гардеробу). Таким чином вона відкрито поставила гендерне питання, кинула виклик істеблішменту з його відсталими уявленнями про проблему міжстатевих стосунків, нудною буржуазною нормою та традиційними поведінковими моделями, не кажучи вже про зухвалий сексизм. За два роки, коли Зелені отримали міністерські портфелі, у цьому також брав участь найважливіший антибуржуазний аксесуар. Коли Йошка Фішер проголошував присягу міністра з питань навколишнього середовища землі Гессен, він був одягнений у джинси та спортивне взуття, і це вкрай відрізняло його від Хольгера Бьорнера, який робив те саме, але в темному костюмі. У таких випадках це обов'язково

для німецьких політиків чи будь-кого з істеблішменту. Темний костюм із білою сорочкою й не дуже кольоровою краваткою були формою для публічних виступів чоловіків до того, як контркультура захопила суспільне життя наприкінці 1970-х та на початку 1980-х років.

Який сенс це має для нас сьогодні? І, якщо згадати назву відомого оповідання Крісти Вольф, «Що залишається»? Про це доповідь, яку ми пропонуємо читачеві. Наша теза є: Зелені мали значний вплив як на німецьку політику у вузькому сенсі, так і (можливо, це навіть важливіше) на більш широкий публічний дискурс і, зокрема, на сам стиль публічного життя. Інакше кажучи, багато з того, що дуже давно стало в Німеччині нормою життя, прийшло з культурного та політичного середовища, яке розвинулося в особливій вільній міській атмосфері (хоча й не тільки там), насамперед, у Франкфурті та Берліні, але загалом посідало в Німеччині маргінальні позиції.

Інша річ сьогодні!

Зрозуміло, що приєднання цього середовища до істеблішменту коштувало чималих поступок щодо «збереження чистоти», за якою, зазвичай, ховалося гостре усвідомлення власної винятковості. Щоби досягти суспільного й політичного визнання, альтернативним колам довелося відмовитися від багатьох улюблених фетишів і догм, які визначали їхнє життя в самодостатньому гетто, що не мало особливої громадської, політичної, економічної й культурної користі. І все ж ми вважаємо, що довгий процес, під час якого партія Зелених набула особливого значення (втративши первісну чистоту), був загалом корисним і насправді успішним.

Незважаючи на певне пом'якшення позицій, яке можна, не вагаючись, назвати компромісом чи, можливо,

і кооптацією, на сьогодні Зелені мають великий діапазон прогресивних цінностей. Вони — про що вже йшлося раніше — може, й не мають більше тієї чистоти, якою так пишалися попередники нинішніх політиків наприкінці 1970-х — початку 1980-х років, проте вони мають велику вагу у сучасному політичному та громадському житті Німеччини.

Інакше кажучи, за 30 років Зеленим вдалося зробити бренд «прогресивної політики» звичним для політичного і громадського життя Німеччини, а три десятиліття тому це в кращому разі було чимось дуже спеціальним і використовувалося виключно групами, які не мали політичної ваги.

Зелені завоювали власну репутацію, не приєднуючись до істеблішменту.

Деякі зелені лідери одягаються сьогодні офіційно, але вони не перетворилися на «босів». Згодом Зелені стали привабливими не тільки для певного соціального середовища. 30 років тому цього не було.

Як же їм вдалося досягти неабиякого впливу на важливі політичні дискурси і ключові питання, а також і на важливі сфери суспільного життя? Ось питання, відповідь на яке ми намагатимемось надати за допомогою цієї доповіді. Великий успіх Зелених полягає в тому, що вони увійшли до першої ліги німецької політики в якості помітного бренду. Це приваблювало значний сегмент суспільства. Багатьом Зеленим не сподобається, що ми аналізуємо їхні успіхи за допомогою аналогій зі сфери маркетингу — що це, якщо не блюзнірство чи перекручування! Але ми робимо це не для того, щоби зачепити їхні почуття, а лише через те, що впевнені: такі аналогії якнайкраще роз'яснять нашу головну тезу. Якщо хтось від самого початку не хоче обмежувати поле своєї діяльності певною нішею

— а Зелені цього не бажали, — то він буде працювати з найширшим спектром проблем, які є важливими як для його діяльності, так і для глобального виживання. Тоді успіх будь-якого бренду буде обумовлюватися саме його поширенням, впізнаваністю, впливом чи спробами інших його скопіювати. Вочевидь, бренд Зелених із його яскравими специфічними властивостями отримав широке визнання й легітимність, ставши важливою частиною політичного й громадського життя Німеччини та користуючись підтримкою з боку більшої частини суспільства.

Зрозуміло, що причиною цієї підтримки є не лише спритність та неперевершений маркетинг Зелених. Бренд, який досяг цієї популярності в Німеччині за 30 років, став таким через серйозні процеси взаємозбагачення та взаємодії між акторами (Зеленими) й структурами (країною та культурою, де вони жили й працювали).

Контекст — це завжди важливо. Так, наприклад, немає сумнівів, що активна боротьба Зелених за навколишнє середовище та екологічний спосіб життя знайшла відгук у німців, любов яких до природи має глибоке коріння, яке сягає аж романтизму початку XIX століття. Щоб уникнути непорозумінь, підкреслимо: ми не стверджуємо, що екологічна активність Зелених ґрунтується безпосередньо на романтичному сприйнятті німцями природи. Але, безумовно, Зеленим у Німеччині було легше отримати політичне визнання на екологічному полі, ніж їхнім побратимам по той бік Рейну, у Франції, або в більшості інших регіонів Європи.

Так само й із пацифізмом і миром. Ці теми, що мають зв'язок із мілітаристською історією Німеччини (особливо в першій половині XX століття) та її руйнівними наслідками, стали центральною ланкою самоідентифікації Зелених. На важливому структурному рівні

це зовсім не чуже для домінуючого німецького наративу (не настільки типового для сусідів Німеччини, зокрема, Франції та Великобританії). Отже, контекст, що був сформований умонастроєм і світоглядом німців, їхніми традиціями й дискурсами, полегшив досягнення успіху Зеленими, але, тим не менш, не був його причиною.

Підсумовуючи, можна сказати, що брендинг зеленої політики виявився дуже успішним. Миролюбність (навіть якщо вона іноді пояснюється лише страхом ризику) й екологічна свідомість натеper містяться в переліку головних цінностей. Саме вони, поряд з економічним успіхом середнього класу, ощадливістю й успіхами у сфері експорту, є чинниками привабливості Німеччини.

І хоча сьогодні мало розмірковують та розмовляють про «німецьку модель», але саме головні цінності Зелених заклали фундамент позитивних відмінностей, які має Німеччина, та основу для її міжнародного визнання. Дотепер це має добрі наслідки для країни.

Тому німці й не лише з числа членів чи прихильників Зелених полюбляють вихвалити цінності, які вони вважають не тільки істинними чи вищими з моральної точки зору. Ці цінності в їхніх власних очах вигідно відрізняють їх у глобальній конкурентній боротьбі за ринки товарів і послуг, за культуру й цінності, і ця боротьба посилюється. Німецькому капіталізму, на відміну від інших його форм, значною мірою властиві екологічність, миролюбність, інклюзивність, помірність і соціальність. Коротко кажучи, це «зеленуватий» різновид капіталізму, такий собі «капіталізм із людським обличчям», хоча, звичайно ж, це не є ані «зеленим капіталізмом», ані «капіталізмом Зелених».

У цій доповіді ми дотримуватимемося такої струк-

тури: по-перше, ми опишемо, як бренд Зелених став поширеним, та надамо низку кількісних характеристик, що свідчать про стабільність Зелених, а також про їхню важливість для сучасної німецької політики й суспільного життя. Ми розповімо, як Зелені стали міцно інституціоналізованими та «нормалізованими», як вони здобули визнання, але не стали типовим істеблішментом.

Потім ми обговоримо, як деякі деталі чотирьох наріжних каменів, що визначають саму сутність існування і бренду Зелених, — екології, фемінізму, миру й базової демократії були перейняті їхніми політичними суперниками й іншими гравцями. Ніхто з них не зробив би цього самостійно чи з доброї волі, але вони були змушені дотримуватися таких етапів інкорпорації саме через успіх бренду Зелених. Ми сконцентруємося на кожному з цих чотирьох стовпів і на прикладах продемонструємо, як сутність Зелених стала й важливою частиною (якщо не тією самою сутністю) їхніх опонентів та супротивників. У цій частині нашої доповіді ми розглянемо їхнє навколишнє середовище, щоби проаналізувати зміни, які вони викликали за тридцять років із моменту успіху на виборах 6 березня 1983 року. Потім ми подивимось на внутрішні процеси Зелених й охарактеризуємо деякі зміни, що відбулися з ними за цей проміжок часу.

І, нарешті, у третій частині нашої доповіді ми обґрунтуємо наше твердження, що Зелені наразі одягнені в ділові костюми, але все ж не перетворились на босів. Ми розповімо про сучасний вигляд, зовнішність і поведінку Зелених, та порівняємо їх із попередниками, що увійшли до освячених залів бундестагу 29 березня 1983 року.

У короткому висновку ми сформулюємо кілька комплексних висновків із вищесказаного. ■

Зелені в цифрах

Зелені в цифрах

За 30 років Зелені в Німеччині перетворилися з «антипартійної партії», як вони себе називали, у надійного партнера за коаліцією, причому на всіх трьох рівнях — федеральному, земельному й муніципальному. Добровільний статус аутсайдерів зумовив той факт, що еволюція Зелених від внутрішньо суперечливого, аморфного протестного гуртка з антисистемними настроями до зрілої парламентської партії не могла не бути бурхливою й породила чимало розбіжностей у відповідях на питання щодо орієнтації та майбутнього партії. Хоча їхній розвиток був досить хаотичним, Зелені згодом стали органічною частиною бундестагу (а їхній інституційний статус виявився міцним і в багатьох інших країнах).

Поштовх їхньому парламентському зльоту надала перша перемога на земельних виборах у Бремені 1979 року. До того їхні успіхи обмежувалися тим, що в Гамбурзі й Нижній Саксонії їм вдалося отримати достатньо голосів, щоби Вільна Демократична Партія (ВДП) не мала змоги пройти до відповідних земельних парламентів [3]. На виборах у Бремені Зелені отримали чотири мандати. На сьогодні вони мають приблизно 250 мандатів у земельних парламентах ФРН. До федерального парламенту Зелені вперше увійшли на виборах 1983 року, коли отримали 5,6% голосів (28 мандатів) [4]. Це, звісно, було величезним успіхом.

І у попередників, предків Зелених, які були частиною різних соціальних рухів, що з'явилися у Німеччині наприкінці 1970-х, і в самій партії, яка була заснована на початку 1980-х років, під час запальних дискусій про те, як зручніше досягти своїх цілей — чи створювати для цього партію, чи й надалі розвивати протестний рух, — також обговорювалося питання збереження конвенційності, яка зневажалася тоді більшістю Зелених. Проте було достатньо й людей, які вважали, що прагнення до мети Зелених виправдовує засоби — тобто, угодовство, що його неможливо уникнути під час парламентського завоювання влади. Оскільки за умов представницької демократії політичні питання вирішуються — у будь-якому разі — саме в парламентах, необхідно мати там вагу.

Коли Зелені увійшли до бундестагу в якості фракції, вони отримали чимало уваги з боку ЗМІ. Значно допомогли їм і кошти, які німецька державна система надає партіям, представленим у парламенті. Крім поразки, якої Зелені зазнали під час виборів 1990 року, після возз'єднання Німеччини, коли вони не подолали п'ятивідсотковий бар'єр на колишньому Заході й отримали вісім мандатів тільки завдяки тому, що подолали цей бар'єр у східнонімецьких землях [5], — кількість зелених мандатів у бундестазі невпинно збільшувалася, й у 2009 році партія досягла найкращого натеper результату, коли отримала 10,7% і, відповідно, 68 мандатів [6].

Успіхи під час виборів ставали все більш осяжними, а внутрішні структури та методи роботи — різноманітнішими та професіоналізованішими, і Зелені вже не мали змоги бути жорсткою опозицією. Їм довелося брати участь в урядових коаліціях. Цей розвиток є особливо цікавим через дебати про ризик респектабельності й угодовства, про які вже йшла мова, але насамперед через бурхливі дискусії про входження до земельних урядів. 1980-ті роки стали часом запеклих суперечок між так званими фундаменталами (Fundis, більш орієнтованими на розвиток руху, ідеологічно радикальними Зеленими, пуристами щодо концептуальних питань, що не були згодні на стратегічні компроміси) та реалами (Realos, які були орієнтовані набагато реалістичніше та практичніше) щодо того, що краще: йти шляхом фундаментальної опозиції чи тим, що передбачає буття в якості більш прийнятного з боку інших партій гравця та призводить до коаліції.

Уперше до урядової коаліції Зелені увійшли в Гессені. Крига скресла! Ця подія усунула бар'єр, який чинив перешкоди до вступу на парламентський шлях, що вже перетворився на тогочасну норму [7]. Перш ніж увійти до федеральної урядової коаліції, Зелені брали участь у 10 коаліціях земельного рівня. У 1998 році з'явився перший червоно-зелений федеральний уряд; Йошка Фішер став міністром закордонних справ і віце-канцлером. Ця коаліція (Зелені — СДПН) встояла на виборах 2002 року й залишалася при владі до 2005-го. Вона досягла чималих успіхів — від поправок, внесених до закону про громадянство, до відмови від використання атомної енергії. (Необхідно зазначити, що обидві теми вкрай важливі для політичної самоідентифікації Зелених.)

Хоча Зеленим, звісно, доводилося поступатися СДПН, як сильнішому партнеру за коаліцією й зазнавати поразки в бундесраті, важливій і впливовій

верхній палаті німецького законодавчого органу, з боку ВДП, усе ж значною мірою серйозні політичні перетворення вдалися завдяки їхній ініціативі. Як нерідко було типовим для червоно-зелених коаліцій, не собака крутила хвостом, а навпаки.

Влітку — на початку осені 2012 року, коли ми писали цю доповідь, червоно-зелені коаліції перебували при владі в чотирьох німецьких землях: Бремені, Північному Рейні-Вестфалії, Баден-Вюртемберзі та Рейнланд-Пфальці. Особливо цікавим є Баден-Вюртемберг, де Зелені вперше в історії ФРН очолили земельний уряд, по суті зелено-червоний [8]. На виборах у ландтаг 2011 року Зелені отримали 24,1%, тобто вдвічі більше, ніж до того [9]. Цього було достатньо, щоби вони стали другою партією в ландтазі та разом зі СДПН утворили зелено-червоний уряд. Очолив його Вінфрід Кречманн, — перший в історії Німеччини зелений прем'єр-міністр [10], а про це в старі добрі часи наприкінці 1970-х — початку 1980-х років, коли партія Зелених спиралася на низові структури й ще вважала себе «антипартійною партією», не можна було й помислити. Але за три десятиліття потому неймовірно стало нормальним.

Дані опитувань громадської думки свідчать, що екологічна свідомість німців підвищилася у багатьох аспектах. Вона ще зміцнилася з ростом популярності партії Зелених, що, на нашу думку, не є випадковим [11]. Але це не може пояснюватися виключно зміцненням позиції Зелених у політичних сферах та їхньою популярністю; цілком можливо й навіть ймовірно, що зростання популярності Зелених відбулося через переосмислення їхніх цінностей. Але в будь-якому разі, через взаємодію цих чинників — важливість тематики навколишнього середовища впливає на партію, а завдяки зусиллям партії зростає важливість екологічних питань — виник симбіоз, а

через нього й новий політичний дискурс, — ба навіть більше, нова політична реальність.

Між 1986 і 1992 роками кількість німців, які вважають охорону навколишнього середовища «нагальною проблемою», збільшилася на 9 відсоткових пунктів — з 80%, що вже було досить багато, до 89% [12]. Так само щодо питань, які були сформульовані дещо інакше, наприклад, «Чи важливий для вас захист навколишнього середовища?», — між 1989 і 1991 роками тих людей, що відповіли стверджувально, побільшало — з 91 до 94 відсотків, відповідно [13].

Інакше кажучи, стурбованість станом довкілля є дуже важливою темою для більшості сучасних німців. Демонструвати відверту байдужість до навколишнього середовища — це вкрай непатріотично, це навіть «не по-німецьки», тобто, суперечить загальноприйнятному дискурсу й ходу думок. Неможливо не бути налаштованим на підтримку довкілля. Обстоювати природоохоронну позицію стало загальнопоширеною, практично універсальною характеристикою суспільства. Для невеликої партії це справді величезне досягнення!

Навіть у тих регіонах Німеччини, де Зелені були не дуже успішними під час виборів, неможливо не бачити їхньої активності в суспільному житті. Помітність Зелених на національному рівні, а також єдиний фронт, яким партія діє, виступаючи на захист таких загальнозначимих цінностей, як навколишнє середовище й мир, стають навіть більш важливими, якщо згадати розпливчасту історію партії, для якої будь-яке об'єднання могло призвести, фактично, до анафеми. Зростання в Німеччині розповсюдженості громадських ініціатив — в 1972 році в країні діяло близько тисячі таких груп, до 1977 року їхня кількість зросла до 50 тисяч — сприяло утворенню соціального сере-

довища, яке згодом сприяло розвитку та надало живильний ґрунт для західнонімецької партії Зелених, а потім — і для Зеленої партії нової Німеччини [14].

Проте типові ознаки альтернативного руху, звичайно, слабшали через успішність партії під час виборів і приєднання її до держструктур. Але все ж вони не зникли, вони є й сьогодні, демонструючи здорову внутрішньопартійну різноманітність думок. Проте беззаперечним є той факт, що головні пункти ідентичності Зелених, про які ми говоритимемо далі, на заповненому політичному просторі Німеччини надали їм конкурентні переваги. Оскільки ця різноманітна партія асоціюється з респектабельними темами й цінностями, насправді її можна назвати досить успішною та одностайною.

Натепер Зелені мають 400 окружних (Kreisverbände) і ще більше муніципальних і місцевих осередків (Ortsverbände) у Німеччині, які разом утворюють організаційний фундамент партії. Цікаво й досить красномовно космополітизм Зелених характеризує те, що вони присутні навіть у Сполучених Штатах. У 2008 році кілька німців заснували місцевий осередок у Вашингтоні з метою залучення німців, що мешкають там, до участі у виборах до бундестагу, обговорень німецької політики, участі в зелених пікніках, перегляді фільму «Пунш із паленого цукру» [15] та інших форм суспільної діяльності [16]. Наскільки нам відомо, це перший партійний осередок за межами Німеччини, що може служити прикладом для всіх політичних партій [17] і водночас яскравим показником того, як Зелені змогли інституціоналізуватися традиційним, «нормальним» чином, але і зберегти свій історичний зв'язок з організаційними структурами низової демократії (Basisdemokratie). Незважаючи на очевидний зв'язок між вашингтонським осередком й партією в Німеччині (її інтернет-сторінка має той самий вигляд,

як і сайти німецьких організацій), самий факт наявності представництва німецької партії в Америці з метою поглибити розуміння політичного життя Німеччини для німців, що мешкають за кордоном, містить у собі щось найвищою мірою демократичне. Крім того, Стівен Мілдер, визнаний експерт із ранньої історії зелених і німецького антиядерного руху, вказував, що думка про створення такого представництва не є чимось новим. За його твердженням, Петра Келлі, одна з лідерок перших Зелених, що вже померла, мала особливі зв'язки зі Сполученими Штатами та хотіла створити там таке собі представництво Зелених, яке сприяло би встановленню діалогу з аналогічним середовищем у США.

З аморфного культурно-політичного середовища зелений рух перетворився на традиційну й водночас впливову партію, яка представлена в усіх політичних структурах Німеччини та має широку інституційну базу.

Якщо здебільшого кількість членів політичної партії досить наочно характеризує її історію (й неважливо, чи вона збільшувалася, чи зменшувалася, чи залишалася незмінною), із Зеленими справа дещо складніша. Причиною тому є історія партії (а також руху і відповідного середовища), яка починалася, як «антипартійна» та її сумніви (якщо не ворожість і відверте відторгнення) щодо ідеї перетворення її на інституціоналізовану, нормальну партію. Тому Зелені спочатку не прагнули залучати нових членів. Звідси можна зробити висновок, що найбільший приріст кількості членів (ймовірно, це відбувалося через відсутність кращих варіантів) спостерігався у вирішальні для партії моменти — під час її об'єднання із «Союзом 90» у 1993 році та створенні червоно-зеленого федерального уряду в 1998 році й у ті дні, коли рішення чорно-жовтого федерального уряду щодо продовжен-

ня терміну експлуатації АЕС (Laufzeitverlängerung) збіглося в часі з катастрофою на Фукусімі у 2011 році. Найімовірніше, напливу сприяли ці зовнішні обставини, а не активність партії щодо залучення нових членів [18]. Натепер, коли до Зелених належать майже 60 тисяч осіб, відбувається своєрідне змагання з ВДП і Лівовою партією, у якому Зелені, вочевидь, здобудуть перемогу найближчими роками [19].

2011 року Зелені були єдиною партією бундестагу, кількість членів якої збільшувалася, — без сумніву, це є гарною новиною для партії, яку опоненти іноді називають «важливою в минулому» і зневажливо кажуть, що це гурток учасників руху 1968 року, який уособлює вже неактуальне середовище, що не відіграє жодної ролі [20].

Мабуть найбільш яскравим свідченням того, що партія досягла певного успіху (ми говоримо так, щоби не вживати страшне слово «істеблішмент»), є факт появи фонду, який номінально є незалежним від неї, але все ж належить до її організаційного, операційного та ідеологічного простору. З моменту заснування у 1997 році (тоді він прийшов на зміну Stiftungsverband Regenbogen [21]), він неймовірно збільшився. Фонд ім. Гайнріха Бьоля тепер має представництва у всіх німецьких землях і приблизно 30 за кордоном, як у досить «очевидних» містах, наприклад, Вашингтоні, Парижі та Лондоні, так і більш «екзотичних» Рамаллі, Сантьяго, Каїрі та Бангкоку. До того ж, Фонд підтримує різні ініціативи в шістдесяти країнах [22]. У 2008 році Фонд мав бюджет у розмірі майже 45 мільйонів євро, в порівнянні з 36 мільйонами євро у 2004 році — тобто, він мав приблизно стільки ж коштів, що й партія [23]. Освіта є важливим аспектом роботи Фонду, і для досягнення відповідної мети щорічно Фонд надає стипендії приблизно 1000 студентам і аспірантам [24].

У 2013 році його бюджет складав приблизно 52 млн євро (у 2004 році — 36 млн євро).

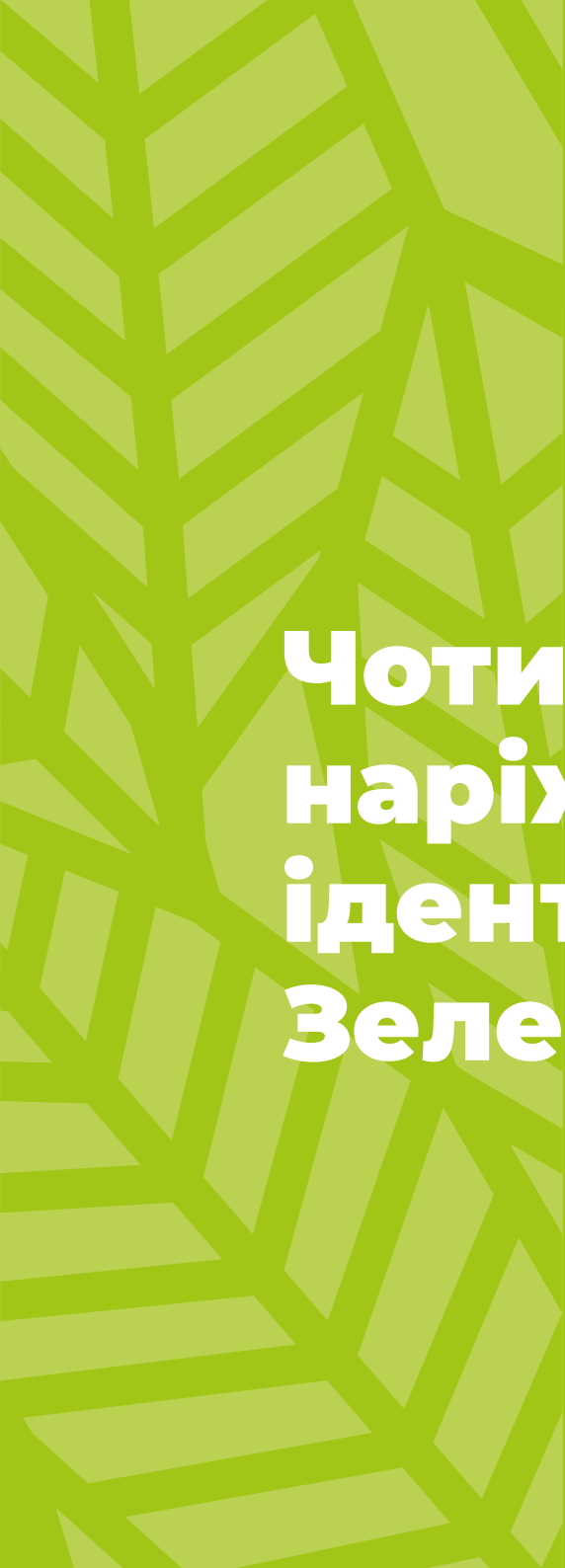
Фонд ім. Гайнріха Бьоля значно сприяє інституційної діяльності як Зелених, так і зеленої ідеї — у країні й за кордоном. Фонд виконує функцію неофіційного захисника стандартів партії й так само неофіційно, але дуже ефективно розповсюджує її цінності, являючись таким собі посольством Зелених [25]. Але якщо відвідати головний офіс цієї не зовсім звичайної установи, яка розташовується в одному з найпрестижніших районів Берліна, ви матимете змогу відчути, що партія Зелених увійшла до істеблішменту, не ставши, однак, його частиною. Ви побачите співробітників і співробітниць, приблизно в рівних кількостях, які одягнені досить вільно та за зовнішнім виглядом нагадують соціологів із якогось великого європейського чи американського науково-дослідного інституту. Вони швидко рухаються вражаючим, ультрасучасним й зовсім не скромним будинком, заповненим високотехнологічним обладнанням. Усе це схоже на архітектурне бюро великого міста в «джинсову п'ятницю» або будні соціологічного інституту.

Політика партії в умовах розвиненої демократії — справа зовсім непроста. Відверто кажучи, мова йде про big business (яку б огиду не відчували Зелені та їхні прихильники, до цього майже блюзнірського поняття). Сприйняття грошей у якості «необхідного зла», що є переважно брудним та розбещує, до якого вони звертаються тільки в разі потреби, але відбувається це завжди не добровільно — така позиція дуже добре узгоджується з культурним середовищем та історичною спадщиною Зелених. Вочевидь партіям потрібно багато грошей на проведення великомасштабних кампаній, необхідної кадрової політики та координування інших напрямів діяльності. Згодом бюджет і доходи партії Зелених істотно зросли. У 1983 році

(рік входження в бундестаг) вони склали 19 757 967 марок [26]. Для новоспеченої парламентської партії це були великі гроші. У 1998 році, незадовго до переходу на євро, коли Зелені вперше приєдналися до коаліції на федеральному рівні, їхній бюджет склав 56 976 167 марок [27]. У 2010 році він досяг максимуму — 31 240 990 євро [28].

Те, що колишня «антипартійна партія» має справу з такими грошима, уже є показовим, але походження грошей розповідає про дещо більше. Наприклад, у 1983 році з приблизно 19,8 млн марок, отриманих Зеленими, більш, ніж 11 млн надійшли від держави, майже 2 млн — з членських внесків, майже 150 тис. надали депутати фракції, так звані власники мандатів (Mandatsträger), зі своїх окладів (56, 10 і менше 1%, відповідно) [29]. Ці цифри суттєво відрізняються від показників 2010 року, коли Зелені отримали 11 415 217 євро так званих державних коштів (staatliche Mittel), 6 597 014 євро з членських внесків та 6 979 775 євро від власників мандатів (36,5, 21,1 і 22,3%, відповідно) [30]. Ці показники, особливо те, що надійшло від депутатів, свідчать про те, що інституціоналізація в політичному істеблішменті принесла Зеленим і матеріальну користь.

Наприкінці розділу зазначимо: навіть побіжний огляд виразних цифр підтверджує, що постійна присутність Зелених у політичному та громадському житті Німеччини натеper є вже звичною. За всіма критеріями успішності партії в Німеччині — причетністю до комунальних, муніципальних, земельних, федеральних органів, управлінських структур, парламентів і урядів — Зелені становлять із себе важливий політичний чинник, вони є постійними гравцями на політичній арені. Ніщо не вказує на їхнє ослаблення, не кажучи вже про зникнення. Тут можна сказати тільки одне: це величезний успіх! ■

Чотири наріжні камені ідентичності Зелених:

- Екологія**
- Жінки та фемінізм**
- Мир і пацифізм**
- Базисна демократія**

Чотири наріжні камені ідентичності Зелених

Екологія

Екологія — найвідоміший, а також найважливіший наріжний камінь ідентичності Зелених, на якому ґрунтується їхній «постматеріалістичний» ціннісний базис. Уже той факт, що назва партії — не «Пацифісти», «Феміністки» або «Демократи», а «Зелені», зрозуміло говорить про роль навколишнього середовища як *primus inter pares*¹ щодо трьох інших — жінок та фемінізму, миру й пацифізму, низової демократії. Для цього є кілька причин. Щодо ролі німецького романтизму, любові до природи й анти-модернізму в тому, що саме екологія має особливе значення для самоідентифікації Зелених, уже було написано багато, включно з текстами одного з авторів цієї доповіді [31]. Базисною для зеленого ідеалу екології є «політична традиція, яка вже створювала його в минулому, хоча часто контекст був зовсім іншим» [32]. Дійсно, як уже було зазначено на початку цієї публікації, хоча між центральним місцем природи для німецької громадської думки та політики і ставлення до неї Зелених й був чіткий взаємозв'язок, саме через те, що Зелені з нового

боку підійшли до цих тем, отримані результати в багатьох випадках були більш значимими, ніж попередні. Інакше кажучи, хоча увага до навколишнього середовища в Німеччині, можливо, і була більш помітною, ніж в інших розвинених промислових демократіях 1970-х років, але саме через діяльність Зелених зросло розуміння важливості охорони навколишнього середовища в політичному дискурсі Німеччини й розширились уявлення про те, які регулюючі заходи для цього необхідні.

Завдяки Зеленим тема довкілля почала притягувати до себе всіх виборців.

Інтерес до цієї тематики вже давно перестав бути винятковим правом радикальних захисників довкілля. До того ж, Зеленим, які беруть активну участь у вирішенні екологічних проблем, вдалося перетворити любов до природи, яка широко поширена в Німеччині в якості життєвого принципу, на довгострокове зобов'язання з покращення світу, де центральне

¹ *Primus inter pares* — перший серед рівних (лат.) — Прим. пер.

місце належить політиці сталого розвитку.

Отже, вони відіграли чималу роль у тому, що розпливчасті симпатії та сентиментальні почуття перетворилися на конкретні політичні та адміністративні дії — дуже непогано для партії, яка спочатку нерідко ставала об'єктом насмішок і критики через свою величезну емоційність і нездатність до раціонального розв'язання проблем. Успіх Зелених у цій галузі був настільки грандіозним, що іншим партіям довелося наслідувати їх. Ще одне підтвердження того, що саме наслідування — найкращий комплімент. Як зазначають Марковіц і Горські в своєму дослідженні "The German Left", «Кожна партія, включно з ХДС, ХСС і ВДП, приділяє багато уваги екології як серйозному питанню [...]. Суворий німецький закон про переробку відходів [...] є наслідком впливу Зелених на публічний дискурс та екологічну обізнаність населення [...]. Бути антиекологічним у сучасній Німеччині — це просто блюзнірство» [33]. Саме відданість захисту довкілля стала тим, що визначає Зелених у якості бренду як для громадян і громадянок Європи та Німеччини, так і для мешканок і мешканців усього світу.

Зв'язок «Зелені — екологія» відтепер є недоторканим і незмінним. До створення настільки міцних та великонадійних асоціацій прагнуть усі «торгові марки». Зеленим це вдалося якнайкраще, а це — безсумнівна ознака успіху.

Величезного резонансу в Німеччині набула відмова від ядерних джерел енергії, першими до якої, ще на початку 1980-х, почали наполегливо закликати Зелені. Вони висунули знамениту вимогу — відмовитися від використання атомної енергії (Atomausstieg) й залишаються непохитними у своїх антиатомних поглядах, що, як і раніше, є найважливішим наріжним каменем їхньої ідентичності.

Спочатку ця позиція наразилася на потужний опір з боку інших партій бундестагу [34]. Але 2000 року червоно-зеленим федеральним урядом було прийнято угоду між федеральним урядом і енергопостачальними підприємствами [35], що стало першим кроком до поступової відмови від ядерної енергії. Тим самим було досягнуто однієї з найважливіших цілей Зелених [36].

У 2010 році уряд, який очолювала правляча коаліція ХДС/ХСС — ВДП, змінив Закон про мирне використання атомної енергії й захист від її небезпек із метою продовжити термін експлуатації німецьких АЕС. Йдеться про так зване «продовження експлуатації» (Laufzeitverlängerung) [37]. Той факт, що правлячий уряд вирішив лише продовжити термін експлуатації атомних електростанцій, замість того, щоби намагатися підвищити їхню безпеку чи вдосконалити в довгостроковій перспективі, говорить сам за себе. Адже уряд міг просто повернутися до використання цієї енергії. Але антиядерні настрої навіть тих виборців, які підтримували чорно-жовтий уряд, виключали таку можливість. Те, що колись складало ядро ідентичності гіпі-постматеріалістів і було їхньою головною політичною вимогою, перетворилося на абсолютний мейнстрім у німецькій політиці та в публічному дискурсі.

На користь того, що екологія і сталий розвиток міцно вцепилися на політичному полі Німеччини свідчить і те, що інші політичні партії включили до своїх програм і цінностей пункт про охорону довкілля. Подивимось на маніфест 2012 року, який був проголошений молодими експертами з екологічних питань (Umweltpolitiker), що належать до ХСС [38]. Він має назву «Відповідальність перед творінням» [39] і вимагає, щоб уся Верхня Баварія стала кліматично нейтральним регіоном, а також, щоби розподіл кош-

тів Баварії відбувався з урахуванням соціальних, етичних і екологічних критеріїв. Також маніфест знову додає до порядку денного програму використання сонячної енергії часів червоно-зеленого уряду [40]. Тим часом, документ уже був схвалений відповідною районною радою (Bezirksvorstand) ХДС [41]. Проблеми й цілі, про які йде мова в Маніфесті, є традиційними зеленими темами, автори явно використовують зелену лексику, таким чином підтверджуючи вплив Зелених на політичний статус-кво — навіть на партію, розташовану в протилежному сегменті політичного спектру.

Статус Зелених як єдиного борця за охорону навколишнього середовища та екологічну ідею може перестати бути настільки непохитним через використання зелених ідей іншими партіями, — це порушує монополію Зелених на те, що вони єдині по-справжньому досліджують це важливе питання. На відміну від економічного ринку, де унікальність і справжність брендів має захист із боку багатьох законів про авторське право, на політичному ринку це неможливо через привласнення вдалих ідей конкурентів — фактично, їхніх брендів — що є цілком звичайним та нормальним. Творцеві оригінального продукту необхідно обстоювати оригінальність своєї ідеї та сподіватися на те, що виборці це розпізнають, винагородять автора й покарають плагіатора.

Під час коаліційних перемов ХДС/ХСС — ВДП у 2009 році особлива напруга виникла через питання про вирощування MONS-810, генно-модифікованої кукурудзи, причому ХДС і ХСС (насамперед, остання з них) хотіли заборонити її в Німеччині [42].

Звичайно, Зелені вже давно борються проти генетично змінених продуктів і за введення маркування для тих, що містять генетично модифіковані компо-

ненти. Водночас вони, до того ж від самого початку, підтримують ідею екологічного сільського господарства. Ренате Кюнаст, колишня головна кандидатка (Spitzenkandidatin) Зелених, неодноразово засуджувала «крадіжку ідей» (Themenklau), стверджуючи, що такі партії, як ХДС і ХСС, лише на словах дотримуються зелених ідей, на практиці не розробляючи відповідного законодавства, — інакше кажучи, що суперники Зелених тільки копіюють їхні вимоги, не втілюючи їх у життя.

Звичайно, з боку Зелених часто надходили дорікання до їхніх політичних конкурентів, ніби вони недостатньо щирі й серйозні — іноді з особливим сарказмом, коли канцлерка Ангела Меркель сфотографувалася на тлі льодовиків, нагадуючи про загрозу зміни клімату [43].

Чи був це політичний спектакль чи ні, у будь-якому разі той факт, що інші партії додають питання про довкілля й особливо про його порятунок до спектру політичних завдань, свідчить про політичний престиж, який у німецькій політиці та в публічному дискурсі належить тим, хто наголошує на важливості його охорони. Не сприймати проблеми довкілля в Німеччині серйозно дорівнює політичному самотубству. Жодна людина, яка має політичні амбіції, якщо вона сповна розуму й має міцну пам'ять, не буде нехтувати цим питанням.

Ще одним прикладом укорінення екологічного мислення в Німеччині є реакція політичного істеблішменту на атомну катастрофу, яка трапилася на Фукусімі. За кілька днів після неї Зелені разом із соціал-демократами виступили з критикою уряду ХДС/ХСС — ВДП через продовження терміну експлуатації атомних електростанцій [44]. І що сталося? Майже миттєво Ангела Меркель скасувала своє

рішення про німецькі АЕС, та запропонувала новий шлях: атомний мораторій, що фактично означає відмову ФРН від атомної енергії в наступні десять років [45].

Як ще можна назвати цю подію, якщо не грандіозною перемогою зеленого руху?

Хоча ця політична зміна німецького уряду відбулася дуже різко — можливо, навіть у свідомості, власне, політиків, — згідно з соціологічними дослідженнями, після атомної катастрофи на Фукусімі популярність Зелених стрімко зросла. За результатами так званих недільних опитувань (Sonntagsfragen, де питання ставилося так: «Якій партії ви б віддали свій голос, якби вибори проходили цієї неділі?»), вони отримали 23%, а згодом досягли чималих успіхів на виборах у деяких землях [46]. Ми вже згадували про Баден-Вюртемберг, але схожі результати Зелені отримали й у Мекленбурзі-Передній Померанії, і в Рейнланд-Пфальці. Якщо у 2006 році вони не змогли подолати в Мекленбурзі-Передній Померанії п'ятивідсотковий бар'єр [47], то у 2011 році отримали там 8,7% голосів. Ще більш вражаючий результат продемонстрував Рейнланд-Пфальц, де кількість виборців, які віддали свій голос Зеленим, зросла більш, ніж втричі, й вони отримали 15,4% голосів [48]. Ці показники нагадують про важливість, яку дотепер мають питання атомної енергетики й охорони навколишнього середовища в Німеччині, а також про те, що програма Зелених близька німцям — особливо під час кризи. Подібно до того, як наприкінці 1980-х Чорнобиль допоміг розвитку зеленої справи, ще за 25 років Фукусіма посилила їхні позиції на політичній арені та в громадській думці Німеччини. Коли панують сумніви й невпевненість, справжність того чи іншого «бренду» завжди користується підтримкою.

Можливо, результати коаліційних перемовин між Зеленими і СДПН після виборів у Баден-Вюртемберзі є важливішими за успіх під час земельних виборів. Зелені мали сильну позицію — вони досягли значного успіху на цих виборах і отримали понад 24% голосів [49]. Вони стали другою партією за розподілом сили (лише ХДС був попереду), і тому відчували достатню впевненість, щоби поміняти місцями слова в назві «червоно-зелена коаліція». З цією назвою вона діяла майже три десятиліття, але Зелені завжди посідали в ній друге місце. Вінфрід Кречман став першим зеленим земельним прем'єр-міністром, і партія перетворилася на господаря ситуації, тобто боса на самій верхівці виконавчої влади в цій надзвичайно важливій галузі [50]. Опитування інституту Інфратест-Дімап продемонстрували, що Зелені відібрали чимало голосів в інших партій ландтагу [51]. Особливо постраждала ВДП, яка поступилася приблизно 60 тисячами виборців [52]. З великими втратами довелося зіткнутися і ХДС, від якої до Зелених перейшли понад 80 тисяч голосів [53]. Цю масштабну переорієнтацію виборців, які віддали перевагу не традиційним партіям, а тій, що раніше вважалася маргінальною, було б зовсім неможливо пояснити, якби головні пункти програми Зелених поступово не перетворювалися на частину німецької політичної норми, тобто набули популярності.

Разом із модним словом «сталість» екологія перетворилася на фірмовий знак і за межами політичної сфери; вона постійно використовується для реклами неймовірно широкого спектру товарів і послуг — продовольчих товарів, будівельних матеріалів, банків, автомобілів та ін. Розмови про сталий розвиток уже набили таку оскому (і, на жаль, здебільшого вони не відповідають реальному стану речей), що з'явилася ціла низка інтернет-сайтів, які були створені лише для того, щоби ці панегірики «вивести

на чисту воду». «Кліматичний детектор брехні» [54] є одним із найпопулярніших, на домашній сторінці він запитує: «Всі раптом перетворилися на рятівників клімату. Та невже?» [55].

Незалежно від реальної якості продукту наявність напису «зелений», «сталий» або «органічний», навіть у дуже розпливчастому формулюванні, викликає апріорі позитивну асоціацію. Часто є незрозумілим, про що, власне, ці поняття повідомляють, як вони реалізуються на практиці, але в сучасному німецькому дискурсі «зеленість» надає безцінну легітимність і вагомість будь-чому від самого початку. Для будь-якої торгової марки це пік успіху.

Отже, в Німеччині Зелені, невід'ємним елементом самоідентифікації яких є порятунок довкілля, натеper мають монополію на доброчесність, яка не допускає наявності інших поглядів, принаймні в масштабах, якими не можна знехтувати.

Ознакою успіху їхнього «продукту» є майже повне витіснення конкурентів і маргіналізація конкуруючого наративу, що пропонує законну альтернативу. Саме цього Зелені й досягли, працюючи зі своїм основним пунктом, екологією. Знімемо ж перед ними капелюха. ■

Жінки та фемінізм

Уже понад століття жінки відіграють важливу роль у німецькому політичному житті. Перелік імен аж ніяк не можна обмежувати відомими лівими, Кларою Цеткін і Розою Люксембург, хоча жінки у Німеччині здебільшого (що характерно й для інших індустріально розвинених країн) були витіснені на периферію, й аж ніяк не з власної волі. Неможливо не згадати про, наприклад, чотирьох «матерів конституції» [56] — Елізабет Зельберт, Фрідеріку Надіг, Гелену Вебер, яка брала участь у розробці Веймарської конституції, і Гелену Вессель [57]. Завдяки ним ми маємо статтю Конституції, яка встановлює «рівні права для чоловіків і жінок», що було вкрай важливою умовою для участі жінок у політичному та суспільному житті Німеччини в майбутньому [58]. Елізабет Шварцгаупт, депутатка бундестагу від ХДС, яка стала в 1961 році першою в німецькій історії членкинею кабінету міністрів, Аннемарі Ренгер, перша жінка — голова німецького бундестагу (обійняла цю високу посаду в 1972 році), й Ангела Меркель, перша жінка-канцлерка у ФРН, — ось лише кілька з найбільш відомих представниць і бенефіціарок цієї інклюзивної тенденції.

Але тенденції й окремі випадки аж ніяк не є повсякденністю; жінок досить мало на всіх трьох рівнях влади Німеччини, особливо на федеральному. Незважаючи на високі досягнення, про які йшла мова вище, в 1957 році відсоток жінок у бундестазі змен-

шився за 10%, і ця ситуація була незмінною до 1983 року [59]. Такі показники участі жінок у суспільному житті завжди піддавалися жорсткій критиці з боку феміністок загалом і Зелених зокрема, демонструючи, що рівність, яка гарантована Конституцією, є лише порожньою декларацією [60].

Не дивно, що Зелені, найбільш яскраві офіційні учасники рухів за емансипацію наприкінці 1960-х — початку 1970-х років, будучи ідеально типовим втіленням «нових лівих», під егідою яких так звана друга хвиля жіночого руху радикально змінила суспільне життя в розвинених країнах, 30 років невпинно відігравали вирішальну роль у дискусіях із найважливішого питання про значення жінок для політичного і громадського життя. Не випадково також і те, що представництво жінок у парламенті збільшилося під час першого періоду Зелених у бундестазі, та вперше за кілька десятиків років сягло 10% [61].

З розвитком зеленого руху значення прав жінок для німецького політичного життя, навіть якщо й не фемінізму в його радикальних зовнішніх формах, невпинно збільшувалося.

Зелені були першою парламентською партією в Німеччині, яка встановила правила, покликані забезпечити гідне представництво жінок у законодавчих органах країни (Mandatsträgerinnen), партійних радах і фракціях. На своєму веб-сайті Зелені так пояснюють причини цього рішення: «У статуті Зелених говориться, що не менш, ніж половина всіх постів і мандатів за правом належить жінкам. Тому у виборах до керівних органів, під час складання виборчих листів жінки мають непарні номери, — інакше кажучи, вони йдуть попереду... Це впливає й на нашу політику: рівні можливості чоловіків і жінок є однією з наших головних політичних вимог, і тут на

нас ще чекає багато роботи. Ми прагнемо створити умови для того, щоби жінки отримали рівні трудові можливості, а також, щоб у повсякденному житті професійна діяльність і хатня праця були справедливо розподілені між жінками та чоловіками» [62].

Це правило насправді гарантувало і зміцнило гендерну рівність у керівництві й парламентських фракціях партії [63]. Але чи мало воно вплив на інші партії? Чи перейняли його політичні супротивники? Насправді, успіх і загальну легітимність цієї схеми можна знов-таки — так само, як екологічні питання, про які ми розмірковували в попередньому розділі, — оцінити, подивившись на її копіювання з боку конкурентів Зелених у бундестазі.

За винятком ВДП, де на сьогодні внутрішньопартійний тиск, що має на меті наявність подібної системи, теж є дуже міцним, усі партії бундестагу проводили реформи, щоби розробити правила, які, якщо й не точно копіюють нові гендерні підходи Зелених, щонайменше є дуже на них схожими [64]. Активна боротьба Зелених за гендерний паритет перетворилася на невід'ємну частину німецької політичної системи й отримала широке визнання. Вочевидь, немає більшого визнання й компліменту за наслідування з боку політичних опонентів.

Першою партією бундестагу, яка слідом за Зеленими проголосила наявність жіночої квоти (Frauenquote) у керівних органах і комітетах, стала СДПН. У 1988 році вона заснувала сорокавідсоткову квоту для обох статей, що, однак, фактично призвело до істотного підвищення рівня жіночого представництва [65].

Звичайно, таке рішення збільшило кількість жінок серед делегатів від СДПН (16,1% у 1987; 27,2% у 1990; 38,4% у 2009, і це найбільший відсоток

для СДПН), але сорокавідсоткової планки досягти не вдалося [66]. Проте 38,4% мандатів СДПН у бундестазі для жінок — це зовсім непогано, а в 16 земельних парламентах частка жінок складала 37% у 2011 році. А якщо пам'ятати про 46% жінок — членкинь СДПН у федеральній президії (Bundespräsidentin) й ще (цілих) 58% у партійному правлінні (Parteivorstand), стає зрозумілим, що жінки поступово стали відігравати вирішальну роль у керівництві СДПН [67]. Отже, хоча в червоно-зелених коаліціях, які за останні три десятиліття перетворилися на щось звичайне для німецької політики, Зелені зазвичай були молодшими партнерами СПД, вони вплинули на старшого партнера в багатьох питаннях, у тому числі щодо гендерного складу їхніх центральних фігур і представників.

Зелені та СДПН обстоюють подібні квоти також у економічному приватному секторі, насамперед, це стосується керівних органів великих німецьких підприємств. Відповідні законопроекти були різними, однак вони завжди передбачали обов'язкову квоту для жінок на керівних посадах. Хоча відповідного закону не було під час роботи над цією доповіддю й до березня 2015 року, політичний тиск і зростання громадської підтримки гендерної рівності підштовхнули багато підприємств до того, щоби провести подібні реформи добровільно. Найбільшим і найвідомішим із них є «Дойче Телеком», згідно з рішенням котрого частка жінок — менеджерок середньої та вищої ланок повинна скласти 30% до 2015 року [68].

Профспілка Ver.di (Vereinte Dienstleistungsgewerkschaft), яка об'єднує понад 2 млн німецьких робітників і службовців, це ще одна велика організація, що провела подібні реформи. Кілька років тому профспілка оголосила про введення квоти 50:50 для

жінок і чоловіків на всіх рівнях управління [69]. Хоча червоно-зелені уряди кінця 1990-х — початку 2000-х років не досягли гарантії гендерної рівності на рівні загальнофедерального законодавства, вже той факт, що таке законодавство обговорювалося на вищому урядовому рівні, демонструє важливість гендерного питання для Німеччини в останні 30 років, причому значною мірою це було досягнуто завдяки зусиллям Зелених.

Хоча одвічна теза «старих лівих» про те, що невинне прагнення до соціалізму, як, власне ж, і він, автоматично й неминуче звільняє жінок від ярма буржуазної тиранії й несправедливостей капіталізму, ймовірно, немає необхідності нагадувати, наскільки мало «реальний соціалізм», як і «реальна соціал-демократія» сприяли реальному визволенню жінок — ані в структурах, власне, лівих, ані в суспільному житті. Скажемо відверто: оскільки визволення жінок було для лівих супровідним явищем до визволення пролетаріату, вони мало робили для боротьби із сексизмом у товариствах, де здійснювали свою діяльність, якщо робили щось взагалі. Скоріше, вони перебрали його на себе, як і багато інших явищ буржуазної культури [70].

Тому жіночі квоти Лівої партії можна пояснити, радше, ідеями і громадським впливом із боку Зелених і «нової лівої», ніж традицією «старих лівих», до яких партія відноситься з історичної й культурної точки зору [71]. З моменту, як Ліва партія (тоді вона ще мала назву ПДС) уперше увійшла до бундестагу в 1990 році, жіноча квота цієї фракції в бундестазі ніколи не складала менше за 43,3 % [72]. Коли у 2002–2005 роках партія не пройшла до парламенту, її представницями в бундестазі були дві делегатки від одномандатних берлінських округів, Петра Пау й Гезіне Лютч. Таким чином, вони отримали місце

в законодавчому органі незалежно від результатів партії, що підтверджує примат так званого «прямого мандату» (Direktmandat) в німецькому виборчому законодавстві, конституційної інтерпретації та традицій політичної культури.

Ліві прагнуть жіночого представництва майже так само, як і Зелені, — крім іншого, мається на увазі необхідність мотивованого пояснення чинників, через які сувору квоту 50:50 було порушено. Партійна традиція наполягає на тому, щоби не тільки пояснювати й обґрунтовувати подібні порушення, але й за можливістю, уникати цього [73].

А ХДС? Незважаючи на значні досягнення жінок-членкинь Християнсько-демократичного союзу, навіть наприкінці 1980-х років їх було менше за 8% у фракції бундестагу [74]. Настав день, коли цю проблему неможливо було ігнорувати ані членам, ані керівництву ХДС, і під час партійного з'їзду, який відбувався в Ганновері в 1996 році, було прийнято рішення про тимчасовий жіночий кворум (Frauenquorum), що було продовжено на необмежений термін у 2001 році [75]. Ось як ХДС пояснив це рішення в брошурі, що з'явилася влітку 2002 року: «Ми повинні ще активніше прагнути забезпечення участі жінок і сприяти цьому на всіх партійних рівнях. Це важливе завдання для всіх партійних рівнів. Жіноче членство в ХДС є дотепер незначним (25%). Серед посадових осіб і делегатів жінок менше, ніж чоловіків. Наші принципи залишаються непорушними: жінки мають займати щонайменше третину партійних постів у ХДС і мати третину партійних мандатів» [76].

У 1994–1998 роках 13% фракції ХДС у бундестазі становили жінки [77]. У 2002–2005 роках цей показник досяг максимуму (23%), у 2009–2013 роках

знову знизився до 20,1% [78]. Тобто, хоча гендерного паритету в ХДС натеper ще не було досягнуто, введення жіночого представництва, мабуть, принесло позитивний ефект для жінок-членкинь союзу. Незважаючи на іншу назву і відносну невибагливість директиви ХДС, усе це вочевидь пов'язане з політикою гендерної рівності, яку було встановлено Зеленими за десять років до того.

Як не крути, ідея гендерного паритету на всіх рівнях політичного та суспільного життя має явно зелене походження.

Навіть ХСС довелося щось робити з жіночим питанням, яке виникло завдяки Зеленим. У 2010 році партія подібно до ХДС ухвалила рішення, згідно з яким — *mirabile dictu* — жіноче представництво в партії мало бути ще більшим, ніж у ХДС. Згідно з директивою ХСС жінкам має належати 40% посад у районних і муніципальних установах [79]. Важко сказати, як це рішення буде реалізовуватися, оскільки з моменту його ухвалення не відбувалося ані федеральних, ані земельних виборів, але ХСС мають значний простір для маневрів: з 44 депутатів бундестагу, які належать до союзу, лише шестеро жінок.

Хай там що, важко собі уявити, що ХСС оголосив про жіночу квоту, якби не приклад інших партій і зростаюча суспільна увага до проблеми гендерної рівності.

Навіть якщо ВДП, згідно своєї політичної філософії, наріжним каменем для якої є класичний європейський лібералізм (який дуже відрізняється від американського різновиду), відмовляється вводити квоти для будь-яких груп, у тому числі жінок, партія sotto voce вже явно збільшила жіноче представництво в парламенті. У 1983 році, коли Зелені увійшли

до бундестагу, з 35 депутатів ВДП було троє жінок (жалюгідні 8,6%!) [80].

У 1990 року цей відсоток збільшився до 20,3% [81]. Тепер жінки складають 24,7% від кількості депутатів бундестагу з ВДП, що вочевидь більше за результати ХДС і ХСС, які мають відповідні статутні документи й гендерні директиви.

У 1994 році ВДП визнала організацію «Жінки-ліберали», яку було засновано в 1990 році, у якості офіційного жіночого партійного осередку [82]. Це важливо через те, що у 2011 році виникли гострі розбіжності між «Жінками-лібералами» й «чоловічою командою» керівництва ВДП [83] стосовно ставлення до жінок у партії в цілому і введення будь-якої внутрішньопартійної жіночої квоти, зокрема [84]. У січні голова федерального об'єднання «Жінок-лібералів» говорила про партію: «ВДП — це союз чоловіків. Приєднуючись до «Жінок-лібералів», ви зіткнетесь із найсильнішим опором у ВДП» [85]. Цю критику підтримали й інші видатні представниці ВДП, у тому числі колишня заступниця федерального голови «Жінок-лібералів» Бригіта Сюзанна Пепель. Пепель, яка у 2012 році пішла у відставку й залишила партію, в інтерв'ю «Зюддойче Цайтунг» пояснила своє рішення тим, що у ВДП панує «вороже ставлення до жінки й сім'ї — на комунальному, земельному та федеральному рівнях» [86].

Ця критика на адресу ВДП тоном і змістом нагадує докори Зелених політичній системі Німеччини в цілому на початку 1980-х років. Під час боротьби з цією суспільною несправедливістю Зелені віднайшли простий, але дієвий засіб, — систему квот. Це політичне рішення було покликане допомогти жінкам робити власну кар'єру, що не було можливим з огляду на тодішній статус-кво.

Важливою ознакою успіху, який був досягнутий за 30 років також і в цій темі, є той факт, що така організація, як «Жінки-ліберали», виступає на захист гендерного паритету, тобто, бере на озброєння зелені ідеї та політику [87].

Ідея про те, що формальна гендерна рівність, яка гарантована Основним Законом, потребує додаткової дії — введення квот — щоби досягти відповідного жіночого представництва, належить Зеленим. Вони стали першою політичною силою, яка теоретично і практично принесла її в німецький (і не тільки) політичний простір. ■

Мир і пацифізм

Разом із питаннями охорони довкілля, проблема миру після Другої світової війни перетворилась у ФРН на особливу політичну ідеологію й догму громадської мобілізації, особливо для лівих і прогресивних спільнот. Починаючи з протестів проти озброєння бундесверу, який був створений у 1955 році, і вступу Західної Німеччини до НАТО, протидії розміщенню ядерної зброї на території Німеччини в 1950-і й 1980-ті роки, потужних масових протестів проти в'єтнамської війни й аж до скасування військового обов'язку (Wehrpflicht) у 2011 році, відмінною ознакою ФРН стала вимога відмовитися від застосування військової сили, особливо німецької. Це своєрідний символ віри для більшої частини населення, і сумніватися в щирості цього неможливо. Ймовірно, що зручне небажання німців брати участь у військових конфліктах, яке допомагає й уникнути ризиків, це реакція на мілітаризм, що був властивим для цієї країни в першій половині XX століття. Навіть якщо чітке значення «пацифізму» (тобто категоричної відмови від застосування будь-якого насильства за будь-яких обставин) під впливом міжнародних подій 1990-х років втратило цю чіткість, як і раніше, у Німеччині панує глибока неприязнь до вирішення конфліктів військовим шляхом, і вона є типовою для всіх партій, що посідають місця в бундестазі [88].

Але й тут Зелені крокують попереду. З моменту заснування партія незмінно була захисником миру,

якщо не брати до уваги симпатію до деяких так званих визвольних рухів, яку виказували Зелені, — хоча й цю непохитну позицію, як ми вже розповідали, дещо послабили жорстокі вбивства 1990-х років у колишній Югославії. Масові вбивства мирних громадян змусили багатьох членів партії Зелених і СДПН замислитися про те, як поєднати обидві частини їхньої старовинної мантри («Війна — ніколи знову!» й «Аушвіц — ніколи знову!») [89].

Ця дилема ставить близьке за змістом і також делікатне питання, яке перебувало в центрі уваги із самих його витоків зеленого руху, а потім і партії, — це питання про абсолютність і універсальність прав людини. Про те, що права людини мають для Зелених величезне значення, а не є лише темою для парадних промов, свідчать поправки до закону ФРН про громадянство, які з'явилися з їхньої ініціативи. До 1999 року, згідно з цим законом, громадянство надавалося за правом крові (jus sanguinis). Сьогодні до закону додані невід'ємні й розумні обґрунтування можливостей надання громадянства за правом землі (jus soli). Таким чином, хоча ситуація ще далека від тієї, що склалася в США, закон про громадянство надав нового визначення поняттю «німець» («німкеня»). Браво!

Хоча пацифістська орієнтація партії Зелених дещо ослабла, особливо після першого її терміну у феде-

ральному уряді (з 1998 року), у переліку її найважливіших догм залишаються перевага невійськових засобів вирішення конфліктів і відмова від застосування військової сили. Будь-яке застосування сили має бути останнім засобом і може — у суворо визначених рамках — використовуватися тільки з метою запобігання геноциду або гуманітарної катастрофи [90].

Питання миру мало надто важливе значення для німецьких Зелених. До середини 1990-х років позиція Зелених, та і значної частини СДПН, тобто в цілому й Зелених, і червоних німецьких лівих, щодо застосування військової сили (*Kampfheinsätze*) «була іншою за позиції їхніх друзів з інших країн, наприклад, Франції та Великобританії» [91]. Вона змінилася — тимчасово, і дуже обережно та вичікувально — через сербську різанину в Сребрениці, жертвою якої стали понад 8 тис. мусульман. Цей злочин можна порівняти з геноцидом, він є найстрашнішим у Європі з часів Другої світової війни. Наперекір чіткому пункту партійної програми, який стосується пацифізму, половина зелених депутатів бундестагу проголосували за те, щоби Німеччина направила сили швидкого реагування до Боснії [92]. Навіть ліве крило партії не розуміло, як вирішити боснійський конфлікт мирним шляхом: «Документи внутрішньопартійних дискусій свідчать про те, що партія визнала: у неї немає відповіді на питання про те, як зупинити сербів і захистити цивільне населення» [93].

Дещо пізніше, коли ще відбувалася внутрішньопартійна боротьба, Йошка Фішер, міністр закордонних справ червоно-зеленої коаліції і протягом багатьох років один із найяскравіших лідерів партії, опублікував через цей конфлікт відкритого листа на 12 сторінок, який, безсумнівно, є одним із найважливіших публічних документів політичного життя Німеччини в повоєнний період. Фішер стверджував, що за особ-

ливих, чи, навіть, унікальних історичних обставин, у ситуації, яку можна порівняти з геноцидом, — а така, на його думку, склалася в Боснії, на що вочевидь вказує навмисна і спланована різанина в Сребрениці — необхідно на якийсь час відмовитися від священної миролюбності заради порятунку чогось більшого за це — життя тисяч безневинних людей, а якщо це буде необхідним, то і провести військову інтервенцію. Якщо через жахи німецької історії молоді німці навчилися гидувати з війн і за будь-яких обставин вважати, що мир є найвищим благом, то саме через них вони навчилися, звичайно, і відчувати відразу до винищення невинних мирних громадян диктаторами [94].

Лист Фішера став початком гострої дискусії, участь у якій взяли широкі інтелектуальні й політичні кола Німеччини за межами партії й зеленого середовища. Його тези, звичайно, не залишилися без відповіді з боку Зелених. Чотири видатних керівника партії Зелених (Керстін Мюллер, Клаудія Рот, Людгер Фольмер і Юрген Тріттин) заперечили йому, надіславши схожого за обсягом листа, в якому наголошували, що, на їхню думку, категорична відмова від застосування військової сили є правильною не лише зі стратегічної точки зору. Більш важливо те, що саме він є єдино прийнятним як для Зелених, так і для всіх німців і для Німеччини в моральному відношенні. Назва листа була промовистою: «До чого призводить вимога військової інтервенції в ситуації геноциду?» [95]. Головним аргументом авторів був «ефект слизької стежки»: через прецедент застосування військової сили може виникнути необоротне зобов'язання втручатися в кожен конфлікт, який ООН визнає геноцидом. У листі йшлося також про те, що конфлікти такого типу часто важко відрізнити від громадянських воєн й інших регіональних конфліктів [96]. Автори висловлювали рішучу незгоду з тим, що

німецькі збройні сили можуть регулярно брати участь у військових конфліктах в усьому світі, і закликали не створювати прецедент, який може призвести до цього.

Війна НАТО проти Белграда у зв'язку з конфліктом у Косово, що почалася навесні 1999 року, стала черговим випробуванням на міцність для пацифістських принципів Зелених. Адже партія на той час входила до урядової коаліції, а Йошка Фішер був не тільки міністром закордонних справ Німеччини, а й віцеканцлером. Вибір між пацифізмом і гуманізмом, миром і військовою інтервенцією раптом перетворився на настільки госте питання, що, мабуть, Зелені не могли собі такого уявити, коли потрапили до бундестагу одного щасливого дня у березні 1983 року. Але політичний успіх партії відразу ввів її до самісінького серця влади в Німеччині і Європі. Минули блаженні альтернативні, гіпівські, так би мовити, часи, коли можна було просто базікати й не потрібно було діяти. І червоно-зелений уряд, який очолювали соціал-демократи й Зелені (по одному представнику від кожної з партій), в 1999 року не очікувано вирішив: Німеччина як членкиня НАТО вступає у повітряну війну проти країни (Югославії), та, зокрема, міста (Белграду), яке бомбили нацистські ВВС в 1941 році. Уперше після Другої світової війни німецькі збройні сили, а саме літаки, взяли активну участь у військових діях [97].

Через рамки доповіді в нас немає змоги всебічно проаналізувати дискусію всередині спільноти Зелених про те, чи була участь Німеччини у війні проти Сербії 1999 року її моральним обов'язком, чи вона в жодному разі не мала брати участі в цьому. Достатньо згадати, що в повоєнній Європі внутрішньопартійні дебати нечасто мали настільки глибоку переконливість, таку блискавичну риторику та нез-

ламну пристрасність (на жаль, також уїдливість та навіть зазіхання), як ті, що відбувалися навесні в німецькій партії Зелених. Багато хто користувався затертим сьогодні формулюванням «Ні війні!» чи «Ні Аушвіцу!». А тоді кожному уважному спостерігачеві було зрозуміло, що обидві половини цієї дилеми складали кредо, ядро самоідентифікації Зелених, і при цьому їхня несумісність (принаймні, на той момент часу) у багатьох випадках породжувала тяжкі докори сумління.

Хоча федеральний уряд неодноразово направляв німецький військовий контингент за кордон, ці рішення ніколи не були легкими, а їхнє ухвалення завжди супроводжувалося різкими розбіжностями та сильним опором, що свідчить про ту роль, яку ідея миру відіграє в суспільному житті Німеччини, і не тільки для Зелених. Врешті-решт у 2012 році, коли інтервенція НАТО під час лівійського конфлікту була вже майже вирішеною справою, федеральний уряд, який очолювала правляча коаліція ХДС/ХСС — ВДП, продемонстрував прагнення до миру практично за будь-яку ціну. Коли всі мирні варіанти було вичерпано, цей уряд утримався під час голосування в раді безпеки ООН та ухвалення рішення щодо початку військової операції в Лівії [98]. Навіть консервативний уряд Німеччини, — чи не «навіть», а «насамперед» — публічно відмовляючись від застосування військової сили, не кажучи вже про участь у військових діях, ризикував роздратувати союзників з НАТО і Європейського союзу (наприклад, США, Великобританію і, у цьому випадку, перш за все, Францію), — чудово розуміючи, що німецьке суспільство відреагує на це схвально.

Гідо Вестервелле, міністр закордонних справ чорно-жовтого уряду, таким чином сформулював, на чому ґрунтується німецька зовнішня політика: «Ні-

мецька зовнішня політика — це політика миру» [99].

Це, звичайно ж, дуже добре, але нічого нового в цьому немає. Це підтверджує лише неухильне наступництво німецького зовнішньополітичного шляху, якого дотримуються практично всі уряди, незалежно від їхнього політичного кольору й ідеології. Точніше кажучи, ці слова є частиною першого пункту зовнішньополітичного розділу коаліційної угоди 1998 року між СДПН і Зеленими [100]. Ми не хочемо звинувачувати німецького міністра закордонних справ у плагіаті. Ця цитата лише підтверджує те, що заяви про любов до миру не залежать від партійної належності німецьких політиків, і Зелені натеper уже репрезентують не виняток (як вони б хотіли), а нудну центристську норму.

У тому самому інтерв'ю Вестервелле заявив, що «німецька зовнішня політика й політика безпеки дотримуються принципу, згідно з яким військова сила може застосовуватися лише в крайньому разі» [101].

Так, — Зелені можуть примиритися із застосуванням військової сили задля гуманітарної мети або навіть схвалювати його, але категорично не погоджуються зі збройними конфліктами, які виникають, на їхню думку, через волюнтаризм і з опортуністичних причин. Тому вони одразу й категорично відмовилися від участі Німеччини у війні США в Іраку [102], висловили глибокі сумніви з приводу участі Німеччини у війні, яку США вели в Афганістані, висловлювалися проти військової кампанії НАТО в Лівії.

Показовим є скасування загального військового обов'язку в Німеччині. Це стало найзначнішою подією останніх років у сфері пацифізму. Хоча кількість молодих німців, які фактично служили в ар-

мії, невпинно зменшувалася, і все більше людей обирало натомість так звану громадянську службу (Zivildienst), юридичне скасування загального військового обов'язку демонструє, наскільки глибиною й легітимною цінністю є мир у сучасному німецькому суспільстві.

Переоцінити роль, яку Зелені відіграли в цьому, неможливо. Ухвалення закону стало кульмінацією та закінченням тридцятирічної боротьби за ненасильство й мир, що, як довело життя, була насправді схвалена німецьким суспільством. Тому у відповідній заяві Зелених йдеться: «У четвер бундестаг ухвалив закон про зміни у військовому праві, та з 1 липня 2011 року загальний військовий обов'язок скасовано. Це є історичним, давно очікуваним кроком, і ми рішуче вітаємо цю подію» [103].

Результати опитувань підтвердили, що мир є дуже важливою справою для Німеччини, важливішою, ніж в інших європейських країнах. За даними «Євробарометра» за листопад 2008 року, мир був визнаний найважливішою цінністю для 45% опитаних європейців [104].

У листопаді 2009 року те саме питання поставили в Німеччині, де відповідний показник склав 61% [105]. Щоправда, бундесвер бере участь у військових операціях за кордоном у всьому світі, насамперед, в Афганістані. Але німецький уряд всіляко обмежує, скорочує їхні обсяги, через що військова присутність Німеччини в інших країнах є мінімальною й, без сумніву, меншою, ніж для британських, французьких та інших військ НАТО, не кажучи вже про США.

Коротше кажучи, застосування військової сили дотепер є вкрай непопулярним у німецькому суспільстві,

і ніщо не свідчить на користь того, що ці настрої можуть змінитися найближчим часом.

Якщо суворе дотримання пацифістських ідеалів уже не є частиною ідеології та іміджу Зелених, то лише через те, що воно перебуває в конфлікті з правами людини, відстоювання яких Зелені вважають за свій обов'язок. Зелені й надалі мають намір боротися за припинення превентивних воєн, волюнтаристських військових вторгнень і воєн за національні інтереси, керуючись переконанням, що вони неефективні як політичні стратегії та суперечать гуманістичному мисленню. Певною мірою пацифізм Зелених на сьогодні не є потрібним, — через глибоке несприйняття війни в суспільстві він уже давно перетворився на громадське й культурне надбання. Подібно до того, як у любові до природи вже немає нічого специфічно «зеленого», так і в тому, що для суспільства вирішення конфліктів без застосування зброї стало найважливішим пріоритетом, Зелені не відіграють вирішальну роль. У німецькій демократичній державі ніхто не піддає пацифізм сумніву. Майже в усьому світі він сприймається в якості величезного внеску пост-нацистської Німеччини до європейської цивілізації та культури. Водночас пацифізм, на жаль, інколи є для німців моральним виправданням для зверхності й осуду інших народів (насамперед американців та ізраїльтян, а також інших країн, які ведуть військові дії). Під кутом зору історичного розвитку зрозуміло, що відчуття моральної переваги над американцями та ізраїльтянами (тобто, євреями) робить ще приємнішим при кожній нагоді читати їм лекції про їх низький моральний рівень — ніби бальзам на душу. ■

Базисна демократія

Спочатку партія Зелених вважала себе парламентським представництвом нових соціальних рухів, а також середовища, з якого походять «нові ліві». Але, можливо, набагато важливішим є те, що й німецьке суспільство сприймало їх саме так, і не завдяки їхньому самовираженню та самоідентифікації. Невід'ємною властивістю середовища, яка наприкінці 1960-х років увійшла на політичну арену практично всіх розвинених країн, була переконаність у тому, що нова політика не тільки додає радикально новий контент, але й без одночасної, настільки ж радикальної зміни форми вона перетворюється на беззмістовну, незначну дрібницю. По суті, мова йшла про партисипативну демократію, де будь-яка політика проводиться колективом людей, які мають рівні права, а воля всіх не може бути узурпована пихатою панівною елітою. Це переконання радикальної демократії має зв'язок, скоріше, з деякими анархічними, ніж соціалістичними рухами.

Зелені пишалися тим, що будують саме таку партисипативну демократію та пропагують низову демократію або, як вони це називали, базисну демократію. Цій ідеї вони надавали таке ж велике значення, як і екології, правам жінок і пацифізму. Поняття базисної демократії стало справжнім «чарівним словом» [106] для ідеології й самоідентифікації ранніх Зелених [107].

Відповідно, усіма силами вони намагалися уникнути виникнення внутрішньопартійної ієрархії. Ось чому партія ухвалила правила, кожне з яких покликане було якомога більше зміцнити базисну демократію й перешкодити розвитку та домінуванню еліт, що можуть посилюватися. Так, наприклад, спочатку члени партії обіймали посади на громадських засадах. «Кожна людина повинна мати можливість жити задля політики, але жодна людина — за рахунок політики» [108].

Хоча ця позиція пояснювалася зрозумілою стійкою недовірою до елітарності, до недемократичної природи професійної політики, через це виникли й прецеденти, для яких, у свою чергу, були характерними елітарність і недемократичність. Оскільки члени партії посідали керівні пости, не отримуючи зарплатні [109], на практиці партія намагалася, щоби такі посади не обіймали люди, які змушені також заробляти собі на життя, що створювало перешкоду для реальної демократії [110]. Водночас партійні збори були дуже нудними, тому що кожна людина могла говорити стільки, скільки їй заманеться. Демократія у своєму чистому, тобто не представницькому вигляді, виявилася справою не тільки напруженою та складною, але й такою, на яку потрібно багато часу. Звичайно, зіткнувшись із інституційними кордонами й необхідністю, деякі з подібних принципів досить швидко мали втратити свою чистоту. Найсильніше подібні методи, спочатку досить радикальні, обмежували парламенти, як земельні, так і федеральні, з їхніми жорсткими правилами, процедурами, статутами й неписаними законами.

Будь-яка низова демократія і, звичайно, радикальна базисна демократія Зелених так само, апіорі передбачає негативне ставлення до такого явища, як влада. Ця антипатія живиться страхом і підоз-

рою, адже влада — це нібито іманентна загроза для суспільства, яке хоче брати участь у політиці, і для волі народу. Тому радикальні демократи утримуються від будь-якої влади, але перш за все політичної в її традиційних формах, через притаманну їй елітарність, винятковість, таємничість, закритість і, звісно ж, свого роду наркотичну залежність, так як влада завжди прагне до ще більшої влади. Тому після перших успіхів під час виборів стан Зелених був дуже непростим. Можливо, передрікаючи майбутнє, вони побоювалися, що ці успіхи наблизять їх до реальної влади, яка неминуче буде отруйно й вороже впливати на їхнє життя та місію як партії та руху, хоча вони й прагнули бути альтернативою статус-кво й істеблішменту. Петра Келлі виразно сформулювала ці побоювання: «Іноді я боюся, що Зелені отримають 13% на виборах і перетворяться на партію, яка прагне влади (Machterwerbspartei). Для нас було б кращим залишитися із 6 або 7%, і не поступатися нашими основними вимогами. Краще так, ніж мати зелених міністрів» [111].

Навряд чи таке може пролунати від провідного політика будь-якої іншої партії у ФРН, або взагалі в будь-якій республіці (і звісно, сьогодні так не говорять і Зелені). Зазвичай партійні еліти радіють, коли раптом отримують під час виборів багато голосів. А більшість, замість того щоби визнавати наявні в неї побоювання, сумніви, пов'язані з можливими труднощами, які може принести цей успіх, висловлює тоді надію на посилення позиції на наступних виборах. Але, повторимо, на початку й середині 1980-х років Зелені являли собою «нормальну» партію. Для партії, яка була народжена із середовища, де «маленьке» завжди краще за «велике» — згадати хоча б девіз "small is beautiful", притаманний для духовного й соціального середовища, моделлю якого служили Зелені, — ідея перетворення на ве-

лику й цілком нормальну структуру насправді була загрозою для фундаменту самоідентифікації тодішніх Зелених.

З деяких причин Зелені, не дивлячись на сумніви Келлі, Ютти Дітфурт та багатьох відомих членів партії, зважилися ступити на парламентський шлях, але розповідь про це лежить поза межами цієї доповіді [112]. Але щоби перетворитися з «антипартиїної партії», тобто партії протесту, яка має своє специфічне місце, — на таку, яка була б готовою на співпрацю в коаліції з політичними велетнями, щоби працювати в уряді (і через це стати, як кажуть німці, «коаліціоспроможними», *koalitionsfähig*), необхідною була не тільки внутрішньопартійна боротьба між тими, хто хотів ступити на шлях парламентських принципів, тобто прийняти умови домінування партії, і їхніми суперечниками, які побоювалися, що на цьому шляху вони будуть змушені продати «зелену душу», і через те вважали, що партія має вкорінюватися в русі, ядро ідентичності якого знаходиться поза межами таких усталених інститутів, як парламенти й уряди.

Крім доленосного рішення, у загальному підсумку це являло собою повну й остаточну перемогу більш-менш нормального парламентського варіанту. Вочевидь, модернізації (порівнюючи з початковим періодом) потребували і внутрішня регламентація, і структури партії; тільки після цього Зелені могли сподіватися на входження до політичного істеблішменту.

Спочатку як серед рядових членів партії, так і в її керівництві панувало категоричне небажання входити до уряду. Для ідеологічних максималістів були неприпустимими жодні компроміси із системою, незалежно від того, чи мала б партія з цього ко-

ристь, чи ні. Навіть коли максималізм в ідеології і внутрішньому устрої Зелених зменшився, ідеологічні пуристи й надалі рішуче чинили спротив багатьом реформам і новому прагматизму, жорсткими «аргументами, знищуючи майже всі спроби, пропозиції, які мали на меті посилення впливу Зелених, чи то участь в урядовій коаліції, професіоналізація партії, розширення електорального базису й багатьох інших питань» [113].

За винятком жіночих квот, які існують дотепер, Зелені повністю скасували або сильно послабили більшість внутрішньопартійних правил і методів (що були розроблені західно-німецькими Зеленими), які існували задля посилення внутрішньопартійної демократії, недопущення елітарності й спроб вхопитися за владу. До цього переліку увійшли: розділення посади й мандату (*Trennung von Amt und Mandat*), сувора лояльність під час ухвалення партійних рішень і голосування в парламенті (чи так званий *imperatives Mandat* — імперативний мандат) і принцип ротації (суворого обмеження, згідно з яким депутат від партії Зелених не мав права отримувати мандат більше ніж на два роки й після цього терміну повинен був поступитися місцем на користь наступного зі списку кандидатів на посаду, яка звільнилася, *Rotationsprinzip*) [114].

Розділення партійної посади і членства в парламенті (тобто, посади й мандата) — один із перших і найважливіших принципів, який було ухвалено партією Зелених для того, щоб уникнути недемократичної за структурою, проте звичайної практики суміщення декількох посад однією особою, яка розповсюджена в усіх парламентських системах Європи. Згадаймо хоча б, що майже всі члени французького кабінету міністрів посідають не тільки високі посади у власній партії, а й інші посади регіонального рівня, на-

приклад, мера. Можна навіть зауважити, що таке поєднання є основою традиційної політики в парламентських республіках, адже врешті-решт саме керівництво партії надає парламентські мандати виконавчій владі. І краще вже хай обидві ці важливі функції виконуються однією особою. Але з цього випливає, що одна людина посідатиме кілька посад, а це розхитує основи парламентської демократії.

Зелені спробували побороти цю традицію, позбавивши членів партії права обіймати кілька посад одночасно. За новим правилом зелені парламентарі не могли обіймати партійні посади, наприклад входити до федерального правління (Bundesvorstand) чи іншого важливого органу [115]. Це мало забезпечити низам партії прямий доступ до своїх обраних народом представників, розосередити партійну владу між окремими керівниками всередині й поза парламентами, унеможливити суміщення декількох посад однією особою (себто, утворення еліт і формування в рядах Зелених касти так званих професійних політиків, *Berufspolitiker*). Тому, наприклад, у 1998 році почалися серйозні розбіжності в питанні про те, чи можуть нові зелені міністри федерального уряду зберегти за собою місця в бундестазі, що для їхніх колег зі СДПН не викликало жодних питань [116].

Внутрішньопартійна дискусія з цього приводу була такою гострою, що у 2003 році питання поставили на загальне голосування (*Urabstimmung*), — вдруге в історії партії Зелених [117].

У голосуванні брали участь майже 25 тис. членів та членкинь партії, і за його підсумками правило чіткого розділення посад і мандатів було скасовано [118]. Згідно з новим положенням, двоє із шести членів федерального правління партії мали право зберегти за собою місце в бундестазі й водночас і

надалі перебувати в керівництві партії [119]. Підкорившись структурним вимогам сучасної ліберальної демократії в управлінських питаннях, Зелені відступили від своїх початкових принципів, основою яких була віра в цінність саме радикальної, а не ліберальної демократії. Але Зелені здійснили цю реформу й через більш приземлені мотиви. Вони зрозуміли, що організаційний талант не тільки зустрічається нечасто й багато коштує. Партія, що займається комунікативним бізнесом, що має назву «політика», зобов'язана максимально цим користуватися.

Зеленим довелося усвідомити, що організаційний талант, — хоча це, може, і несправедливо й, без сумнівів, недемократично (особливо в порівнянні з ранніми зеленими ідеалами), — це та валюта, яку партія повинна обачливо інвестувати і яку вона не має права бездумно витратити.

Так званий імперативний мандат накладав на зелених парламентарів обов'язок звітувати перед партією. Це правило, яке впливає з переконання, що загальне керівництво і спільні дії в моральному плані є вищими й більш демократичними за ліберальний та буржуазний індивідуалістичний підхід, в принципі суперечило свободі голосування депутатів парламенту і вимагало від них голосувати тільки згідно з рішеннями партії. «Отже, парламентським депутатам, образно кажучи, зав'язували світ вказівки низів партії Зелених» [120].

Ця спроба зміцнити владу і значущість впливу членів і виборців Зелених за рахунок депутатів, з одного боку, недвозначно свідчила про значення для партії базисної демократії і волі народу, так само, як і про глибoku неприхильність до елітарності й лідерства, а з іншого боку, її неоднозначність породила гучну дискусію про її відповідність Основному Закону,

оскільки, згідно з основним законом ФРН, «депутати німецького бундестагу... не пов'язані наказами й підкоряються лише власній совісті» [121]. Іншими словами, відкрита вимога до депутатів підкорятися під час партійного голосування, яка позбавляє їх свободи віддавати свій голос, спираючись на власну думку, є просто антиконституційною (як у багатьох інших парламентських республіках). Правда, у парламентських буднях це питання не настільки ж значуще, як для інтелектуальних дискусій. Адже в Німеччині, як і інших парламентських республіках, партійна дисципліна є досить сильною, і депутати завжди віддають свої голоси за рішення, які були ухвалені їхньою партією або фракцією. Буває, звісно, і таке, що совість депутата суперечить уявленню його фракції та під час голосування виникає протиріччя. Однак це трапляється рідко в усіх партіях, що діють в умовах парламентської демократії, і, як правило, під час вирішення конкретних, дуже специфічних питань. Інша справа — у президентських республіках, бо там партійна дисципліна не відіграє великої ролі через чіткий розподіл законодавчої та виконавчої гілок влади. Тому на практиці немає чітких меж між антиконституційним імперативним мандатом і конституційною партійною дисципліною.

Попри конституційну суперечку про імперативний мандат, так званий партійний принцип ротації спричинив на практиці набагато більше проблем. Цей принцип, що його спричинило бажання захистити партію Зелених від небезпек, викликаних появою політики як професії, говорив, що після закінчення дворічного строку [122] зелені парламентарі повинні поступитися місцями наступникам (Nachrücker, [123]) з огляду на те, що депутати протягом двох років на посаді тісно співпрацюватимуть із наступниками, щоби перехід був по можливості безболісним [124]. За цією обов'язковою співпрацею стояло

бажання, щоби якнайбільша кількість людей мала змогу брати участь у політичному процесі.

Але й тут, як і в інших випадках, демократичні імпульси й партисипаторні переконання наразилися на реальність нелегкої інституційної політичної роботи. Маючи першорядне значення для партії базисної демократії, принцип ротації водночас заважав зеленим парламентарям досягти максимальної ефективності роботи в бундестазі. Суворі партійні приписи обмежували їхні можливості налагодити професійний діалог з депутатами інших партій, і через те вони часто залишалися в ізоляції, не маючи довіри з боку колег [125].

Підіб'ємо підсумки: щоби зрозуміти зовнішні та внутрішні механізми діяльності таких складних організацій, як парламенти, необхідно витратити дуже багато часу. Більшу частину буде присвячено, звісно ж, вивченню неформальних кодів, неписаних правил, повсякденних нюансів, — тобто, організаційної культури, яка є обов'язковою для існування складних організацій. Однак для того, щоб опанувати цей невидимий засіб метакommунікації, потрібен не тільки час, — це неминуче розділяє людей на інформованих та неінформованих, інсайдерів та аутсайдерів. Інакше кажучи, це створює саме той світ, від якого відмовилися Зелені зі своїми рефlekсами базисної демократії.

Федеральна конференція Зелених у Ноймюнстері в 1991 році (як і до того, вони намагалися уникнути поняття «з'їзд») визначила тенденцію, з розвитком якої партія (майже) перетворилася на нормальну частину політичного істеблшменту [126]. Вона проходила всього за кілька місяців після перших виборів у возз'єднаній Німеччині, коли Зелені не пройшли до бундестагу. Ця поразка стала каталізатором

прагматичних змін Зелених, — і цього можна було б очікувати й у будь-якій іншій партії, яка прагне перемоги на виборах. Ноймюнстерська конференція надала Зеленим імпульс для посилення внутрішніх процедур. Про реформи у такий спосіб розповідається на сайті партії: «Кількість співголів було зменшено з трьох до двох. <...> Політичне керівництво й менеджмент були розділені на дві гілки, ротацію скасовано, і для виконання функцій “малого з’їзду” засновано так звану “Земельну раду”, до складу якої входять члени правління партії, усі міністри на федеральному й земельному рівнях і представники всіх земельних партійних організацій» [127].

Попри те, що керівних осіб, тобто «спікерів», у партії стало менше, два замість трьох (звернемо увагу на ретельно продуману назву, яка дозволяє уникнути традиційних понять на кшталт «голови», «президента» тощо, водночас позначаючи керівну позицію), Зелені залишаються єдиною партією бундестагу, лідерство в якій не зосереджено в одній особі, а розподілено між кількома людьми [128].

На нашу думку, показовим для одвічного прагнення Зелених до проведення серйозних громадських реформ, які, може, і не заслуговують уже на характеристику «радикальні», але не втрачають своєї важливості, є включення до числа співголів щонайменше однієї жінки.

Ці реформи наблизили Зелених до норми політичного істеблішменту, хоча вони, як і раніше, вважають за необхідне інтенсивно демократизувати традиційні партійні структури. Після Ноймюнстерської конференції Зелені стали називати себе «екологічною партією реформ», а назва «антипартійна партія» зникла з програми [129]. Зазначені реформи зробили Зелених коаліціоспроможним та більш передбачуваним

суб’єктом політики. Але ж водночас вони спонукали залишити її лави чимало видатних членкинь та членів, внесок яких у розвиток партії протягом перших та вирішальних 10 років, може, і є дискусійним, але, тим не менш, його не можна не відзначити [130].

Цікавим, — і, мабуть, показовим є те, що політичні конкуренти Зелених використовували цей четвертий стовп їхньої ідентичності менше за інші три. На відміну від екології, жінок і миру — принципово нових тем, які визначали німецьку політику і громадські дискусії — внутрішньопартійна демократія (дуже важливе питання самовизначення та ідентичності Зелених) — була менш важливим питанням, імовірно, щодо «форми». Цей підхід так і не став розповсюдженим у політичному житті Німеччини. ■

**Зміна іміджу
Зелених —
пристосування?**

Зміна іміджу Зелених — пристосування?

Крім змін програмного й концептуального характеру партії, її відомі членкині та члени помітно змінили стиль та манеру поведінки, що заслуговує на спеціальне дослідження. Зовнішній вигляд свідчить про їхню спроможність до пристосованості, яка, однак, не суперечить змістовним елементам політики. Костюм-трійка та модна краватка жодним чином не свідчать про те, що їхній власник чи власниця продалися істеблїшменту і стали байдужими до прогресивної політики. Хоча Зелені, що стали депутатами бундестагу навесні 1983 року, помітно відрізнялися від представників загальноновизнаних політичних партій як політичними переконаннями, так і манерами поведінки й зовнішнім виглядом. Партія навмисно провокувала прихильників буржуазної моралі та інститутів, які існували десятиліттями, — від питань політичних уподобань до фасону зачісок та крою одягу.

Коли Зелені вперше увійшли до залу бундестагу в 1983 році, вони чітко відрізнялися від представників усіх інших партій [131]. Перед входом до зали засідань члени фракції Зелених довго сперечалися, чи треба їм усім прикрасити себе квітами, чи кожен може вибрати будь-які зелені аксесуари на власний розсуд. Ось як журнал «Шпігель» 4 квітня 1983 року писав про цю подію: «І нарешті вони з'явилися. Кожен щось обстоював; хтось тягнув засохлу ялину, а Клаус Хеккерт вдягнув яскраво-зелену краватку з

наліпкою, текст якої був протестом проти перепису населення. На грудях Габрієлі Готтвальд, наймолодшої депутатки (27 років), читаємо: "За вільних людей у Нікарагуа". Спікер фракції Отто Шілі нічого особливого не мав: «Я взяв із собою тільки себе самого». [132]

Далі журнал запитував про індивідуальну свободу й демократичну культуру дискусії, що виникли через незвичну появу цієї компанії під парламентською стелею [133].

Зелені увійшли до першої ліги, маючи на меті грати там за власними правилами. Ця подія стала символом теорії і практики протесту й тієї альтернативи для політичного та громадського життя, що була запропонована Зеленими та яка, звичайно, увійшла до їхнього життя в 1970-х — на початку 1980-х років. Стиль одягу депутатів та депутаток бундестагу, які представляли традиційні партії на початку 1980-х років, найпростіше назвати діловим, — таким, який є більш-менш актуальним дотепер: для чоловіків піджак і відповідні за тоном штани, або костюм, сорочка і краватка; для жінок це досить стандартна консервативна сукня або костюм, у тому числі брючний — наочними прикладами цього є канцлерка Ангела Меркель чи Гілларі Клінтон. Тільки після того, як на початку 1980-х років Зелені кинули виклик дрес-коду й дали поштовх до більшої природності,

ми змогли побачити під священною стелею бундестагу одяг, який у США мав би назву повсякденно-ділового (тобто, піджак без краватки або навіть светр чи кардиган замість піджака в чоловіків) [134].

У 1983 році зелених депутатів одразу впізнавали за зовнішністю. Так, наприклад, 29 березня 1983 року у Дітера Драбіньока з Ґертом Яннзенем було, ймовірно, більше рослинності на обличчі, ніж у представників всіх інших фракцій бундестагу разом, і, що є характерним, навіть більше, ніж у всієї зеленої фракції у 2009 році [135]. Якщо дивитися фотографії 1980-х років, можна побачити, що зелені парламентарі цінували домашні светри й найкращим вважали той стиль одягу, який можна назвати «селянським». Це, звісно, демонструвало не так їхнє походження або соціальний стан, як світогляд, а саме, несприйняття сучасного міського індустріального суспільства, адже жодний із них не був селянином за походженням, хоча це було для них достатньо привабливим. Дослідження привабливості сільських образів для тих, хто дотепер залишаються найбільш міською партією Німеччини, лишилось поза межами цього тексту. Зазначимо також, що на місцях зелених парламентарів у бундестазі часто стояли свіжозрізані квіти.

Еволюцію іміджу можна чудово побачити на прикладі Йошки Фішера. Стиль одягу одного з лідерів Зелених змінювався протягом його двадцятирічної та дуже вражаючої кар'єри в німецькій, європейській й навіть світовій політиці. Фішер, перший зелений міністр охорони довкілля (Umweltminister) в історії Німеччини, під час присяги у Вісбадені (Гессен) був одягнений, м'яко кажучи, не офіційно: у біле тенісне взуття фірми «Найк», джинси й піджак, але без краватки чи метелика, що наробило галасу. Його вигляд здавався недоречним і різко контрастував із моно-

тонністю темних костюмів, краваток і чорного взуття інших депутатів (майже всі з них були чоловіками). Хольгер Бьорнер, прем'єр-міністр землі Гессен (від СДПН) і безпосередній начальник Фішера в кабінеті міністрів, був одягнений у найофіційніше вбрання [136]. Через цей взуттєвий бунт Фішер отримав прізвисько «міністра в кедах» [137]. Однак, коли в 1998 році він посів пост міністра закордонних справ Німеччини, його уявлення про моду кардинально змінилися. Його зачіска стала коротшою та моднішою, а на зміну джинсам із піджаком прийшов традиційний, але прекрасного крою костюм із модною краваткою [138]. Він добрав смаку до дорогих годинників; є фотографії, де Фішер носить наручні годинники таких ексклюзивних марок, як «Ролекс» та «Гласгютте» [139], — відомих швейцарських і німецьких виробників класу люкс [140]. Коли політику поставили питання щодо його коштовних пристрасей, він відповів, що «тривалий час економив», щоб купити годинник [141].

Коли Папа Римський Бенедикт XVI під час промови в бундестазі з нагоди свого візиту до Німеччини у 2011 році високо оцінив Зелених і рух на захист довкілля, «Шпіґель» написав: «Ця папська підтримка остаточно допомогла Зеленим зміцнитися як партії, яка нікого більше не лякатиме та не провокуватиме. Їхній час як партії протесту закінчився» [142]. Ми не впевнені, чи можна це стверджувати щодо всього німецького політичного контенту. Але немає сумнівів — у всьому, що стосується іміджу, дні страху й шоку, пережиті в 1983 році, відійшли в далеке минуле.

За 30 років значних змін зазнали й передвиборчі плакати Зелених. У 1983 році на них були зображені квіти (найвідомішим символом став гарний соняшник), які пророкували «політичну весну», і стилізо-

ваний імперський орел до пари залізному побратиму із зали пленарних засідань бундестагу, який є офіційною емблемою ФРН [143]. Адже орли — завзяті мисливці, господарі висот, яких жодні інші птахи не в змозі перемогти, — символізують державну владу в багатьох країнах. Орел викликає повагу й символізує гордість, владу, незалежність та суверенітет. Зелений орел початку 1980-х років — зовсім інший: мирний, симпатичний, майже домашній. Схоже, що він навіть посміхався й танцював, нагадував, імовірно, персонажа коміксів, й аж ніяк не був здатним вселяти страх або відчуття влади [144].

Рішуче пориваючи з традиціями, Зелені довго не показували на плакатах людей із партії. Ніде не було фотографій зелених кандидатів та кандидаток, хоча це було й дотепер є наріжним каменем виборчих кампаній для всіх партій Німеччини та Європи. Рішення не друкувати портрети зелених кандидаток та кандидатів на передвиборчих плакатах було ухвалено через неприязнь до професійних політиків і впевненість, що плакати, які нестимуть повідомлення про агіографічну перевагу окремих людей над іншими, породжують дистанцію між провідниками та відомими, елітами й масами, тобто створюють дихотомію, яку категорично заперечують Зелені [145]. Плакати з портретами зелених політиків та політиків були табу до середини 1990-х років [146]. Але після цього ситуація швидко змінилася й тут. Наприклад, у 1994 році на передвиборчих плакатах панував переважно Фішер, причому одягнений у білу сорочку і смугасту краватку, а на плечі він недбало тримав спортивну куртку [147]. Плакати 1998 і 2002 років продовжили цю тенденцію, — там Фішер часто був зображений разом із Клаудією Рот і Ренате Кюнаст [148]. Через це рішення виборчі кампанії Зелених увійшли в одне річище із звичними тактичними прийомами більш традиційних партій.

Помітної еволюції зазнали як передвиборчі плакати Зелених, так і емблема фракції у бундестазі. Її емблема, й плакати 1980-х років дуже схожі на комікси та яскравіші за ті, що з'явилися у 1990-і роки. Сьогодні емблема парламентської фракції «Союз 90 / Зелені» — це символічний соняшник, який від початку асоціюється з Зеленими та є їхнім «фірмовим знаком». Але барвисті веселки й метелики зникли, на зміну їм прийшов акуратний зелений прямокутник із білим суворим контрастним написом «Союз 90 / Зелені. Фракція бундестагу» на ньому [149].

Оскільки імідж Зелених еволюціонував від протестного, яким він був на початку, до майже буржуазного, яким він є тепер, колишнє місце партії є знову вільним. Під час земельних виборів у Берліні 2011 року показала себе Піратська партія, заповнивши собою порожній простір, який залишила по собі колишня «антипартійна партія». Чи станемо ми свідками появи нових Зелених? ■

Прикінцеві зауваження

Прикінцеві зауваження

У червні 2012 року Андрей Марковіц їхав потягом із Праги до Відня разом з одним із найближчих друзів, зеленим активістом аж до самих кісток, співробітником Фонду ім. Гайнріха Бьолля, вкрай проникливим аналітиком у галузі німецької, європейської та світової політики, спостереження якого Марковіц високо цінував усі роки їхньої дружби. Марковіц запитав його про роль піратів у німецькій політиці. Відповідь була швидкою та чіткою: мовляв, вони погано організовані, незрілі, мають туманні цілі й хаотичні, спрощені погляди та незграбні теорії, взагалі — вони дуже далекі від досягнення своїх цілей. На зауваження Марковіца, що ці оцінки дослівно збігаються з тими, що йому надавали 30 років тому щодо Зелених деякі члени СДПН і представники профспілок, його друг розреготався й додав лише: «Туше! Саме так!»

Насправді, висловлювання Зелених про політичних новачків частково дуже нагадують те, як істеблішмент озивається про вискочок, інсайтери — про аутсайдерів, чи розмови старших із молодшими. Може, свіжі й поки що не дуже міцні успіхи Піратської партії дійсно є супутніми продуктами тривалого й безперечного успіху Зелених? Чи може перетворення останнього політичного enfant terrible Німеччини на «екологічну партію реформ» звільнити простір для нової сили, що кинула виклик нинішньому стану речей, сили, яка колись досягне успіху

й увійде до істеблішменту [150]? Чи, можливо, ми є лише свідками рондо, політичного «хороводу» великої політики, цитуючи незабутні слова великого віденського драматурга Артура Шніцлера? Хто знає?

Проте дещо ми знаємо напевно.

По-перше, чинник покоління у його найширшому сенсі має велику вагу в політиці. Із суто біологічної точки зору молодь — скажімо, до 35 років, а саме тут пролягав кордон для соціал-демократів поміж «старими» й «молодими» членами та членкинями партії, — є більш готовою до різного роду експериментів як у житті, так і в політиці; для неї крайнощі, відхилення від норми, виклики є більш прийнятними, ніж для людей середнього та похилого віку. Це, насправді, емпірична даність, нехай вона навіть не є обов'язковою в понятійному або теоретичному плані; молоді люди в розвинених демократичних індустріальних країнах після Другої світової війни більш симпатизували лівому флангу політичного спектра, ніж правому. Нагадаємо, що в повоєнний період, коли фашизм у різних його формах привертав до себе мільйони молодих людей і, безумовно, був стилізований під прояви молодіжного невдоволення, справа була зовсім іншою. Це не означає, що після війни молодь була невразливою до правих гасел. Взяти хоча б футбольних фанатів як приклад схильності молоді — переважно, але й не виключ-

но, юнаків — до різних неонацистських, радикально правих рухів і організацій, як у Німеччині, так і в інших європейських країнах. Але, згадуючи панівні етичні цінності та політичну орієнтацію більшості людей віком від 18 до 35 років у Північній Америці, Європі та інших країнах повоєнного періоду, цілком правильно буде назвати їх «лівоцентристськими», причому орієнтація дедалі більше лівішала з підвищенням освітнього рівня. Університети, які з кінця XIX століття до закінчення Другої світової війни, а може, і до початку 1960-х років (інакше кажучи, до початку часу, що породив Зелених), були в Німеччині й Австрії цитаделями правої реакції та фашизму, перетворились на арени протесту, де був кинутий виклик як догматичному капіталізму, так і традиційним лівим (себто, соціал-демократам і комунізму). Отже, не випадково Зелені в Німеччині були особливо сильними в університетських містах, й аналогічні структури в інших країнах, наприклад у США, виникають у схожому середовищі.

Наприклад, Енн-Арбор, наше університетське місто. 15 червня 1962 року тут було ухвалено відому Порт-Гуронську заяву, головним автором якої був Том Гейден, член відомої «Чиказької сімки», а згодом і член конгресу від штату Каліфорнія, а тоді — один із засновників Students for a Democratic Society. Порт-Гуронська заява — це установчий документ «нових лівих», і з'явився він у Мічиганському університеті, величезному і престижному вишньому навчальному закладу, але прогресивного університетського міста. Тому не дивно, що сестринським містом Енн-Арбору в Німеччині є Тюбінген. Обидва міста, обидва університети мають тісні зв'язки на різних рівнях, розвиток яких є дедалі інтенсивнішим і вдалим.

Якби політичну систему США можна було порів-

нювати із системою континентальної Європи, перш за все Німеччини, ми б сказали, що в міській раді Енн-Арбор Зелені мають 30%. У реальності ж Демократична партія, яка намагається мати якомога ширше охоплення, безапеляційно вимагає, щоб американський аналог німецьких Зелених існував всередині партії. І саме це крило Демократичної партії вже кілька десятиліть поспіль керує політичним життям Енн-Арбора.

По-друге, не менш — якщо не більш — важливим за вік і силу, від яких залежить суспільний і політичний вплив покоління, є спільний досвід. Видатні праці Карла Маннгейма наочно продемонстрували, що певні події, які люди пережили разом й одночасно, зближують їх між собою на все життя. Чим більш значущі події, тим міцнішим є зв'язок у покоління певного віку. І не можна переоцінити значущість подій наприкінці 1960-х років щодо цього. Згадаймо, що ця епоха дала своє ім'я цілому поколінню щонайменше в трьох мовах, а може, і в багатьох інших: Achtundsechziger, Soixanthuitards, Sixty-eighter!

Саме цей досвід поколінь, у Маннгеймовському сенсі, уможливив появу Зелених як політичної формациї.

По-третє, якщо взяти до уваги величезний вплив Зелених на німецьке суспільство й культуру останніх трьох десятиліть, геніальну тезу Моріса Дюверже про «зараження ліворуч» можна визнати правильною. Щоправда, Дюверже писав про зовсім інший час, а саме про 1950–1960-і роки, доводячи свої погляди лише щодо розвинених демократичних індустріальних країн, які, на думку французького політолога, стали свідками виникнення й підйому насамперед лівих масових партій. Щоби бути конкурентоспроможними на політичному ринку, центрист-

ські і праві партії мали реагувати; саме це вони й робили, пристосовуючи власні партійні структури до лівих. Але Дюверже вважає, що «інфекції» не уникнули і змістовні аспекти, тобто, що ліві поставили до політичного порядку денного питання, які примусили інші партії до того, що німці влучно називають «крадіжкою тем».

Немає сумнівів, що за 30 років «зелена інфекція» (тобто, і «ліва інфекція») уразила всі пункти політичного порядку денного в Німеччині. Є навіть цілі тематичні сфери, які виникли завдяки Зеленим. Як ми намагалися продемонструвати, найочевидніше це стосується чотирьох сфер, що являють собою ядро зеленої ідентичності: екології, жінок, миру і, трохи менше, але все ж відчутно, базисної демократії. Не буде великим перебільшенням, що ці теми зараз є найважливішими для визначення, «що таке бути лівим» сьогодні. Це ті системи координат, у яких обговорюється, будується і, власне, існує лівизна.

Тому Андрей Марковіц, з одного боку, був дуже радий, що його книгу "The German Left: Red, Green and Beyond" переклали німецькою, а з іншого — не дуже, оскільки книга вийшла під назвою «Перемога Зелених над червоними» (Grün schlägt Rot). Справа в тому, що багато хто зрозуміє цю назву лише в контексті виборів, але ж це було не так, коли книга побачила світ, і потім теж, за винятком значних успіхів під час місцевих виборів і вже згаданої перемоги Зелених у землі Баден-Вюртемберг [151]. Тим не менш, Марковіц був дуже радий, тому що назва німецькою тонко передавала сутність його концепції: щодо змісту, ключових чинників самоідентичності, того, що в Німеччині й подібних до неї країнах вважалося лівим останні 30 років, Зелені вочевидь були сильнішими за червоних. Це не означає, що «червоні питання» втратили свою важливість або,

що проблеми, через які вони виникли, були вирішені: зовсім ні.

Це говорить лише ось про що.

Завдяки своїй актуальності, інновативній формі й новаторському змісту, головним питанням, які були поставлені Зеленими до порядку денного, приділялося більше уваги, вони набули більшого значення, ніж це вдалося традиційним, червоним партіям у визначенні, що таке «бути лівим» — тобто, прогресивним — у Німеччині та подібних розвинених капіталістичних країнах із ліберально-демократичними політичними системами.

Чи досягли Зелені своїх найважливіших цілей? У жодному разі! Чи мають вони право радіти окремим успіхам? Саме так! Найголовніше, що ніхто не оспорує успіхи Зелених у якості «постачальників тем». Усі чотири теми, які ми обговорювали вище, перетворилися на загальновживані теми у політичному житті Німеччини, вони залишаються центром політичних дебатів країни. І немає причин для хвилювання, що будь-що з цього раптом зміниться в майбутньому, близькому чи далекому.

І, нарешті, для політичної культури, у якої кольори є більш значущими, ніж деінде (за винятком Австрії, яка є частиною німецькомовної політичної традиції); там, де кольори перетворилися на іконічні політичні характеристики, які є зрозумілими та знайомими буквально для кожного — згадаймо про «чорних», «червоних», «коричневих», «жовтих», Зелені — єдині, чиєму кольору присутня настільки велика ясність, про яку інші політичні суб'єкти можуть тільки мріяти в сучасному глобальному дискурсі. Інакше кажучи, якщо Марковіц у своїх лекціях про німецьку політику, які він читає в усьому світі, у тому числі

для молодих студентів курсу з європейської політики в будь-якому американському університеті, де він викладав протягом своєї 39-річної кар'єри, буде згадувати про «чорних», «коричневих» або «жовтих», і навіть про «червоних», розповідаючи про німецькі партії, ідеологічні течії, політичні підходи та цінності, то він одразу втратить свою аудиторію. Ніхто не зрозуміє символіки і значення цих кольорів. Зовсім інша справа із Зеленими.

Студенти-першокурсники або інші його американські та закордонні слухачі, ймовірно, нічого не знають про фундаменталів і реалів; найімовірніше, вони не зможуть пригадати жодного з зелених політиків, навіть Йошку Фішера, або сказати, скільки мандатів мають Зелені в бундестазі. Але всім відомо, що означає зелений колір, який асоціюється вже не тільки з політичною партією, причому далеко поза межами Німеччини. Усі знають, що він символізує стійкість і охорону довкілля, органічне сільське господарство, збереження Землі, гуманне ставлення до тварин і людяність, тобто, що таке бути людиною.

У певному сенсі, зелений колір, єдиний із багатьох кольорів німецького політичного спектру, що користується справжньою міжнародною популярністю, яка простягається далеко поза межами Німеччини. Зелений колір сьогодні має таке ж міжнародне визнання і значущість, які червоний колір мав до закінчення 1960-х років: не тільки швидку близькість односторонців у міжнародному масштабі, але й відчуття прогресивності, перебування на передовій ідеї і певної боротьби за сьогоднішнє та майбутнє.

Скажімо так: коли неупереджені неспеціалісти розмірковують про ідеальну типову соціал-демократію, на думку спадає Швеція. Для більшості нейтральних людей, які цікавляться політикою, класичним зраз-

ком політики будуть торі. Комунізм дотепер прирівнюється до Радянського Союзу, який взагалі припинив своє існування, а не до режимів, таких, як Китай, що продовжують користуватися його ім'ям. Нацизм продовжує витісняти будь-яких потенційних конкурентів у справі репрезентації фашизму. Згадайте, як сучасні російські, польські та грецькі фашисти привласнили символи того самого режиму, який лютував у їхніх країнах під час Другої світової війни. Але коли світ думає про Зелених як про конкретних політичних суб'єктів, як про політичний інститут, як про політичних акторів, що діють у реальному часі та просторі, він думає саме про німецьких Зелених. Немає жодних сумнівів, що сам факт існування зеленого руху протягом останніх 30 років величезною мірою вплинув на ті дивовижні зміни, що відбулися як у суспільній свідомості Німеччини, так і в людському світогляді.

Це — найвеличніша оцінка неймовірного успіху бренду! Щиро вітаємо Зелених із їхніми досягненнями, хай наступні тридцять років будут настільки ж успішними! ■

Примітки

1. Ця публікація виникла як продовження матеріалів, які Андрей Марковіц підготував, щоби стати основним доповідачем на майстерні «Створення демократії участі: зелена політика в Німеччині з 1983 року», яка відбулася 28 лютого — 1 березня 2013 року у межах семінару з німецьких студій і серії майстерень (NCGS) в університеті Північної Кароліни в Чапел Гілл. Ми вдячні за фінансову допомогу Мічиганському університету, Фонду імені Гайнріха Бьолля у Вашингтоні, округ Колумбія, й американському інституту сучасних німецьких студій, без допомоги якого ця публікація була б неможливою. Для нас велика честь і задоволення брати участь у святкуванні тридцятої річниці створення інституту. Його існування безмежно збагатило наше життя! Вдалого продовження!

Ми говоритимемо про Зелених (спочатку зауважимо, що ця група є досить різноманітною, вона включає у себе весь спектр, від консерваторів до комуністів. Проте, їх треба відносити до «нових лівих»), навіть якщо здебільшого мається на увазі партія, яка сьогодні офіційно має назву «Союз 90 / Зелені». Так ми будемо називати партію й до об'єднання із «Союзом 90» в 1993 році. Ми покладаємося на здатність читачів зрозуміти, що мається на увазі в кожному окремому випадку. Ми впевнені, що це не перешкоджатиме диференційованому розумінню читачем як окремих пасажів, так і тексту загалом.

2. Андрей С. Марковіц був присутній на тій вечірці в ратуші, як і в січні 1987 року в боннському Бі-

сквітхалле, де майже за чотири роки святкували тріумфальне повернення Зелених до бундестагу. Джозеф Клевер тоді ще не народився.

3. Andrei S. Markovits and Philip S. Gorski, *The German Left: Red, Green and Beyond* (New York: Oxford University Press, 1993).
4. Der Bundeswahlleiter, "Wahl Zum 10. Deutschen Bundestag Am 6. März 1983" (2012).
5. Цього неймовірного результату вдалось досягти внаслідок рішення федерального конституційного суду знизити електоральний поріг на 5 відсотків на національному рівні (Fünf-Prozent Hürde) лише на виборах у 1990-му році, замість чого партії мали отримати 5 відсотків голосів у колишніх Сході чи Заході.
6. Der Bundeswahlleiter, "Bundestagswahl 2009: Ergebnisse Der Wahl Zum 17. Deutschen Bundestag" (2009): 1, 2.
7. Andrei S. Markovits and Philip S. Gorski, *The German Left: Red, Green and Beyond* (New York: Oxford University Press, 1993).
8. Friederike von Tiesenhausen, "Die Grünen Sind Keine Volkspartei," *Financial Times Deutschland*, 29 March 2011, <<http://www.ftd.de/politik/deutschland/erster-gruener-ministerpraesident-die-gruenen-sind-keine-volkspartei/60032311.html>>.
9. Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, "Endgültiges Ergebnis Der Landtagswahl Am 27.03.2011," Stuttgart, 2011, <http://www.statistik-bw.de/wahlen/Landtagswahl_2011/Land.asp> (27 July 2012).
10. Friederike von Tiesenhausen, "Die Grünen Sind Keine Volkspartei," *Financial Times Deutschland*, 29 March 2011, <<http://www.ftd.de/politik/deutschland/erster-gruener-ministerpraesident-die-gruenen-sind-keine-volkspartei/60032311.html>>.
11. I. Blühdorn, F. Krause, and T. Scharf, "The Green Agenda. Environmental Politics and Policy in Germany," *opus.bath.ac.uk* (1995): 24, 25.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. J. L. Cohen and A. Arato, "The German Green Party: a Movement Between Fundamentalism and Modernism," *Dissent* 31:3 (1984): 327–32.
15. Цей фільм 1944 року є дотепер популярним, хоча його зняли за часів націонал-соціалізму. За традицією, його дивляться взимку, причому глядачі п'ють глінтвейн або пунш із підпаленого цукру.
16. DC Bündnis 90/Die Grünen Ortsverband Washington, "Über Uns," <<http://gruene-washington.de/ueber-uns/>> (27 July 2012).
17. Ibid.
18. Florian Gathmann, "Plus 1200 in Zwei Monaten," *Der Spiegel*, 12 March 2011, <<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/neuer-gruener-mitgliederrekord-plus-1200-in-zwei-monaten-a-750333.html>> (27 July 2012).
19. Ibid.

20. Brigit Kruse and Mike Szymanski, "Streitgespräch Zwischen Piraten Und Grünen," Süddeutsche.de, 26 February 2012, <<http://www.sued-deutsche.de/bayern/streitgesprach-zwischen-piraten-und-gruenen-das-netz-ist-viel-zu-gross-fuer-eine-partei-1.1293026>> (27 July 2012).
21. Staff of the Heinrich Böll Foundation, "History of the Heinrich Böll Foundation," <http://www.boell.org/web/150-283.html> (27 July 2012).
22. Susanne Dittrich, ed., Annual Report 2010 (Berlin: Heinrich Böll Foundation, e. V., 2011): 4.
23. Ibid.
24. Ibid.
25. Розкриємо карти: щедрість Фонду імені Гайнріха Бьолля поширювалася на роботи Марковіца багато років поспіль, і за це він є дотепер вдячним.
26. Rainer Barzel, "Bekanntmachung Von Rechenschaftsberichten 1983 Der Politischen Parteien," 10/2172 (1984): 10, 11.
27. Deutscher Bundestag, «Bekanntmachung Von Rechenschaftsberichten Des Politischen Parteien Für Das Kalenderjahr 1998 (1. Teil-Bundestagsparteien),» (1999): 84, 85.
28. Deutscher Bundestag, "Bekanntmachung Von Rechenschaftsberichten Politischer Parteien Für Das Kalenderjahr 2012 (1. Teil-Bundestagsparteien)," (2012): 133, 134.
29. Rainer Barzel, "Bekanntmachung Von Rechenschaftsberichten 1983 Der Politischen Parteien," 10/2172 (1984): 10, 11.
30. Deutscher Bundestag, "Bekanntmachung Von Rechenschaftsberichten Politischer Parteien Für Das Kalenderjahr 2012 (1. Teil-Bundestagsparteien)," (2012): 133, 134.
31. Andrei S. Markovits and Philip S. Gorski, The German Left: Red, Green and Beyond (New York: Oxford University Press, 1993); 26.
32. Ibid., 27.
33. Ibid., 272.
34. Див. www.gruene.de, "30 grüne Jahre (9): anti-atom-bewegung," 2010, <<http://www.gruene.de/partei/30-gruene-jahre-30-gruene-geschichten/30-gruene-jahre-9-anti-atom-bewegung.html>> (27 July 2012).
35. Der Bundestag, "Vereinbarung Zwischen Der Bundesregierung Und Den Energieversorgungsunternehmen Vom 14. Juni 2000," (2000), <<http://www.bmu.de/files/pdfs/allgemein/application/pdf/atomkonsens.pdf>> (27 July 2012).
36. Ibid.
37. Див. www.bundestag.de, "Laufzeitverlängerung Von atomkraftwerken," 2010, <http://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2010/32009392_kw43_de_atompolitik/index.html> (27 July 2012).
38. Christian Deutschländer, "CSU Bekommt Öko-Konzept," Merkur-Online.de, 18 June 2010, <www.merkuronline.de/nachrichten/politik/ be-

- kommt oeko konzept mm 809949.html> (27 July 2012).
39. Переклад: "aus Verantwortung vor der schöpfung"; Ibid.
 40. "...ganz Oberbayern soll 'klimaneutral' werden, Bayern soll Geld nur noch unter sozialen, ethischen und ökologischen Maßstäben investieren — und Deutschland soll das Solar Programm aus rot-grüner Regierungszeit neu auflegen." See Christian Deutschländer, "CSU bekommt Öko-Konzept," Merkur-Online.de, 18 June 2010, <www.merkuronline.de/nachrichten/politik/bekommt_oeko_konzept_mm_809949.html> (27 July 2012).
 41. Ibid.
 42. Dagmar Dehmer, "CSU und FDP Streiten Über Genmais," Der Tagesspiegel, 8 October 2009, <http://www.tagesspiegel.de/politik/deutschland/koalitionsverhandlungen_csuund_fdpstreiten_ueber_genmais/1611754.html> (27 July 2012).
 43. Spiegel Online, "Grüne Wehren Sich Gegen Themenklau," Der Spiegel, 12 August 2009, <<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/wahlkampf-gruene-wehren-sich-gegen-themenklau-a-641993.html>> (27 July 2012).
 44. Sebastian Fischer and Phillip Wittrock, "Die Neue Anti-Akw-Bewegung," Der Spiegel, 15 March 2011, <<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/schwarz-gelbe-atomwende-die-neue-anti-akw-bewe-gung-a-751078.html>> (27 July 2012).
 45. Ibid.
 46. Jens König, "Wie Grün Wird Deutschland Noch?" Stern.de, 6 April 2011, <<http://www.stern.de/politik/deutschland/umfragehoch-fuer-trittin-co-wie-gruen-wird-deutschland-noch-1671492.html>> (5 August 2012).
 47. Die Landeswahlleiterin, "Wahlen Zum Landtag Von Mecklenburg-Vorpommern," Landeswahlleiterin Mecklenburg-Vorpommern, <http://www.statistik-mv.de/cms2/sTaM_prod/sTaM/de/start/_Landeswahlleiter/Landeswahlleiter/landtagswahlen/index.jsp> (27 July 2012).
 48. Rheinland-Pfalz Landeswahlleiter, "Endgültiges Ergebnis Der Landtagswahl 2011 Steht Fest," 2011, <<http://www.wahlen.rlp.de/ltw/presse/lwl11017.html>> (27 July 2012).
 49. Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, "Endgültiges Ergebnis Der Landtagswahl Am 27.03.2011," Stuttgart, 2011, <http://www.statistik-bw.de/wahlen/Landtagswahl_2011/Land.asp> (27 July 2012).
 50. Friederike von Tiesenhausen, "Die Grünen Sind Keine Volkspartei," Financial Times Deutschland, 29 March 2011, <<http://www.ftd.de/politik/deutschland/erster-gruener-ministerpraesident-die-gruenen-sind-keine-volkspartei/60032311.html>>.
 51. Див. www.dw.de, "Grüne Feiern Istorischen Erfolg," 28 March 2011, <<http://www.dw.de/dw/article/0,14946766,00.html>> (27 July 2012).
 52. Ibid.
 53. Ibid.

54. Див. "Über Uns," <www.klima-lugendetektor.de/about> (27 July 2012).
55. Див. "Plötzlich Sind Alle Klimaretter. Wirklich?" <www.klimaretter.info> (27 July 2012).
56. Bundesministerium Für Familie, Senioren, Frauen Und Jugend, "Mütter Des Grundgesetzes," (Berlin: 2011), <http://www.hs-wismar.de/fileadmin/user_upload/dokumente/gleichstellung/M%c3%bc_tter_des_grundgesetzes.pdf> (28 July 2012).
57. Ibid.
58. Ibid.
59. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.
60. Див. www.gruene.de, "Meilensteine Der Frauenbewegung," ed. Astrid Rothe-Beinlich (2011), <<http://www.gruene.de/themen/frauenpolitik/meilensteine-der-frauenbewegung.html>> (28 July 2012).
61. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.
62. Див. www.gruene.de, "Weshalb haben bündnis 90/die grünen," <http://www.gruene-partei.de/cms/service/rubrik/3/3984.haeufig_gestellte_fragen.htm#a3> (28 July 2012). "Im grünen Frauenstatut ist festgelegt, dass mindestens

die Pälfte aller Ämter und Mandate frauen zusteht. Bei Wahlen zu Vorständen oder bei der Aufstellung von Listen für Parlamentswahlen werden deshalb die ungeraden Plätze von Frauen besetzt — der erste Platz ist also immer einer Frau vorbehalten... Das wirkt sich auch auf unsere Politik aus: Chancengerechtigkeit für Frauen und Männer ist eine unserer zentralen politischen Forderungen und da gibt es noch viel zu tun. Wir wollen Rahmenbedingungen dafür schaffen, dass Frauen im Berufsleben gleiche Chancen haben, und auch dafür, dass im Alltagsleben Berufs- und Familienarbeit gerecht zwischen Frauen und Männern aufgeteilt werden kann."

63. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 19.
64. Nathalie Sopacua, "Auch Liberale Frauen Drängen Jetzt Auf Parteiinterne Quote," 2011, <http://www.frauenrat.de/deutsch/infopool/informationen/informationdetail/jahres_archiv/2012/article/auch-liberale-frauen-draengen-jetzt-auf-parteiinterne-quote/parteien.html> (29 July 2012).
65. Jan Almstedt, "CSU Entdeckt Frauenquote," 2012, www.spd.de <http://www.spd.de/aktuelles/news/4280/20101005_csu_quote.html> (30 July 2012).
66. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.
67. W. Cornelißen, "Gender-Datenreport," Kommen-

- tierter Datenreport zur Gleichstellung von Frauen und Männern in der Bundesrepublik Deutschland. Erstellt Im Auftrag des BMFSFJ durch das Deutsche Jugendinstitut e.V. in Zusammenarbeit mit dem Statistischen Bundesamt. DJI (2005): 370.
68. Див. www.telekom.com, "Frauenquote: Mehr frauen an die Spitze," 2012, <http://www.telekom.com/konzern/mitarbeiter/diversity-frauenquote/5186> (30 July 2012).
 69. [igr/afp/reuters](http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/frauenquote-im-management-ver-di-vorstand-raeumt-posten-fuer-eine-frau-a-748375-druck.html), "Ver.di Vorstand Räumt Posten Für Eine Frau," Spiegel Online, 1 March 2011, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/frauenquote-im-management-ver-di-vorstand-raeumt-posten-fuer-eine-frau-a-748375-druck.html> (30 July 2012).
 70. Обговорення, як і чому більша частина старих лівих інститутів не тільки перейняла буржуазну культуру, а й фактично почала насолоджуватися нею, у тому числі її найбільш гнітючими й обмежувачими проявами, залишається далеко поза межами цієї публікації. Згадайте, як люди вдягалися для відвідувань опери чи театру в столицях колишніх комуністичних країн Центральної та Східної Європи, і наскільки консервативними й буржуазними вони виглядали у своїх темних костюмах і нудних краватках, порівняно з мешканцями Заходу.
 71. Karl-Rudolf Korte, "Kandidatenaufstellung (Kreiswahlvorschlag Und Landeslisten)," 2009, <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/bundestagswahlen/62551/kandidatenaufstellung> (30 July 2012).
 72. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments-
 - Und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.
 73. Karl-Rudolf Korte, "Kandidatenaufstellung (Kreiswahlvorschlag Und Landeslisten)," 2009, <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/bundestagswahlen/62551/kandidatenaufstellung> (30 July 2012).
 74. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- Und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.
 75. Див. www.cdu.de, "Das Frauenquorum In Der CDU," CDU-Bundesgeschäftsstelle, 2001, <http://www.cdu.de/doc/pdfc/071022-broschuere-frauenquorum.pdf>: 3 (30 July 2012).
 76. Ibid.

"Wir müssen uns noch intensiver um die Mitwirkung und Förderung von Frauen auf allen Ebenen unserer Partei bemühen. Dies ist eine wichtige Aufgabe für alle Ebenen der Partei. Noch immer ist der Anteil der Frauen unter den Mitgliedern der CDU mit ca. 25 Prozent zu gering. auch unter unseren Amts- und Mandatsträgern sind Frauen eine Minderheit. Unser Grundsatz steht fest: Frauen sollen an Parteiämtern in der CDU und an öffentlichen Mandaten mindestens zu einem Drittel beteiligt sein."
 77. M.F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- Und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949–2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.

78. Ibid.
79. dpa, "CSU Beschließt Frauenquote," Die Zeit, 30 October 2010, <<http://www.zeit.de/politik/deutschland/2010-10/csu-frauenquote-parteitag>> (30 July 2012).
80. F. Feldkamp and C. Sommer, "Parlaments- Und Wahlstatistik Des Deutschen Bundestages: 1949-2002/03," Deutsche Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit (2003): 16.
81. Ibid.
82. Див. www.liberales-frauen.de, "Über Uns: Wir Mischen Uns Aktiv In Die Politik Ein!" <<http://www.liberales-frauen.de/ueber-uns/index.html>> (30 July 2012).
83. "Männerriege der FDP-Oberen."
84. Oliver Klassen and Raimon Klein, "Liberales chauvis," Sueddeutsche.de, 12 January 2012, <<http://www.sueddeutsche.de/politik/frauen-in-der-fdp-liberales-chauvis-1.1255996>> (30 July 2012).
85. Ibid. "Die FDP ist ein Männerverein. Sie haben in der FDP unheimlich Gegenwind, wenn Sie zu den Liberalen Frauen zählen."
86. Ibid. "Zur Begründung sagte die Wiesbadener Stadtverordnete laut Zeitung, es herrsche, ein frauen- und familienfeindlicher Ton` in der FDP auf kommunaler, Landes- und Bundesebene."
87. Nathalie Sopacua, "Auch Liberale Frauen Drängen Jetzt Auf Parteiinterne Quote," 2011, <http://www.frauenrat.de/deutsch/infopool/informationen/informationdetail/jahres_archiv/2012/article/auch-liberale-frauen-draengen-jetzt-auf-parteiinterne-quote/parteien.html> (29 July 2012).
88. Roger Cohen, "Post-War Pacifism Ends For Germany," The New York Times (1999).
89. B.C. Rathbun, "The Myth of German Pacifism," German Politics and Society 24:2 (2006): 73.
90. Roger Cohen, "Post-War Pacifism Ends For Germany," The New York Times (1999).
91. B.C. Rathbun, "The Myth of German Pacifism," German Politics and Society 24:2 (2006): 72.
92. Ibid., 74.
93. Ibid., 75.
94. Joschka Fischer, "Die Katastrophe in Bosnien Und Die Konsequenzen Für Unsere Partei Bündnis 90/Die Grünen," Ein Brief an die Bundestagsfraktion und an die Partei, 30 July 1995, <<http://www.oeko-net.de/kommune/briefe/kom201.htm>>.
95. Kerstin Miller, Claudia Roth, Jürgen Trittin, Ludger Volmer, "Wohin Führt Die Forderung Nach Einer Militärischen Interventionspflicht Gegen Völkermord?" Ein offener Brief an die Mitglieder von Bündnis 90 / Die Grünen, 31 October 1995, <<http://www.oeko-net.de/kommune/briefe/kom202.htm>>.
96. Ibid.

97. Roger Cohen, "Post-War Pacifism Ends For Germany," The New York Times (1999). Авжеж, німецькі військові й до того брали участь у військових операціях поза межами Німеччини. Але то були дії з порятунку людей чи постачання допомоги, або допомога під час катастроф і стихійних лих. Жодна з них не передбачала застосування зброї.
98. Stephen Brown, "Germany: Abstained On Libya No-Fly Zone Due Risks (Sic)," Reuters, 18 March 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/03/18/libya-un-germany-idusLde72g2iK20110318>>.
99. Див. www.fdp.de, "Friedenspolitik Ist Die Maxime," 2011, <<http://www.fdp.de/friedenspolitik-ist-die-Maxime/1660c12963i1p211/index.html>> (4 August 2012). "Deutsche Außenpolitik ist Friedenspolitik."
100. Alexander Boettcher, Deutsche Außenpolitik Ist Friedenspolitik (Norderstedt: Grin Verlag, 2007): 10.
101. Див. www.fdp.de, "Friedenspolitik Ist Die Maxime," 29 august 2011, <http://www.fdp.de/friedenspolitik-ist-die-Maxime/1660c12963i1p211/index.html>. "Die deutsche Außen- und Sicherheitspolitik folgt einer Linie, nach der Militäreinsätze nur ein letztes Mittel sind."
102. Ibid., 76.
103. Див. www.gruene-bundestag.de, "Bundestag Beendet Wehrpflicht," 2011, <<http://www.gruene-bundestag.de/themen/sicherheitspolitik/bundestag-beendet-wehrpflicht.html>> (4 September 2012). "Am Donnerstag hat der Bundestag mit der Verabschiedung des Wehrrechtsänderungsgesetzes 2011 die Aussetzung der allgemeinen Wehrpflicht zum 01.07. 2011 beschlossen. Die Aussetzung der Wehrpflicht in Deutschland ist ein historischer, längst überfälliger Schritt, den wir ausdrücklich begrüßen."
104. European Commission, "Values of Europeans," Eurobarometer 69: 1 (November 2008), <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_values_en.pdf>.
105. European Commission, "Welche Der Folgenden Werte Sind Für Sie Persönlich Am Wichtigsten?" 2009, <<http://de.statista.com/statistik/daten/studie/151354/umfrage/meinung-ueber-die-wichtigsten-werte/>> (4 August 2012).
106. "Zauberwort."
107. M. Klein and J.W. Falter, Der Lange Weg Der Grünen (Munich: Beck, 2003): 87.
108. Ibid., 88.
109. На Дев'ятій загальнофедеральній конференції в Дуйсбурзі 1987 року Зелені переглянули положення статуту про роботу на громадських засадах, і згодом вищі пости в партії вже передбачали оплату, тобто, керівниця та керівники репрезентували собою різні соціально-економічні прошарки.
110. Отже, через те партія втягнулась в протиріччя теорії демократії, що було розглянуто Максом Вебером у відомому есе «Політика як покликання і професія». Вебер перераховує усі істот-

ні аргументи, як проти, так і на користь професійних політиків, які отримують винагороду за свою роботу, на відміну від заможних дилетантів, яким не потрібно працювати, щоби мати необхідні кошти.

111. Andrei S. Markovits and Philip S. Gorski, *The German Left: Red, Green and Beyond* (New York: Oxford University Press, 1993); 124.

112. Ibid.

113. Ibid.

114. M. Klein and J.W. Falter, *Der Lange Weg Der Grünen* (Munich: Beck, 2003): 90.

115. Ibid., 90–91.

116. Ibid., 97.

117. "Grüne Heben Trennung Von Amt Und Mandat Auf," Spiegel Online, 23 May 2003, <<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/urabstimmung-gruene-heben-trennung-von-amt-und-mandat-auf-a-249949.html>> (4 August 2012).

118. Ibid.

119. Ibid.

120. M. Klein and J.W. Falter, *Der Lange Weg Der Grünen* (Munich: Beck, 2003): 91.

121. Ibid., 92.

122. У травні 1986 року термін ротації був збільшений із двох до чотирьох років, а в 1991 році її

було повністю скасовано.

123. M. Klein and J.W. Falter, *Der Lange Weg Der Grünen* (Munich: Beck, 2003): 93.

124. Ibid.

125. Ibid.

126. Див. www.gruene.de, "30 Grüne Jahre (14): Parteitag In Neumünster 1991," 5 November 2010, <<http://www.gruene.de/partei/30-gruene-jahre-30-gruene-geschichten/30-gruene-jahre-14-parteitag-in-neumuenster-1991.html>> (4 August 2012).

127. Ibid. "Die Sprecher/innen wurden von drei auf zwei begrenzt... Außerdem wurden die politische und organisatorische Geschäftsführung auf zwei Schultern verteilt, die Rotation abgeschafft und der Länderrat als 'kleiner Parteitag' eingerichtet."

128. M. Klein and J.W. Falter, *Der Lange Weg Der Grünen* (Munich: Beck, 2003): 89.

129. Ibid., 96.

130. Див. www.gruene.de, "30 Grüne Jahre (14): Parteitag In Neumünster 1991," 5 November 2010, <<http://www.gruene.de/partei/30-gruene-jahre-30-gruene-geschichten/30-gruene-jahre-14-parteitag-in-neumuenster-1991.html>> (4 August 2012).

131. Фото див. Spiegel Online: <http://www.spiegel.de/foto-strecke/30-jahre-gruene-baerte-blumen-turnschuh-eid-fotostrecke-50344-2.html>.

132. "Das Vertrauen Der Basis Ist Nicht Da," Der Spiegel, 4 April 1983, <<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14023622.html>> (4 August 2012).
133. Ibid.
134. Влітку 2012 року темою новин стали візуальні образи, звички й умовності бундестагу. Süddeutsche.de розповідає про це: «Хтось вважає це "найнепотрібнішим одягом в усьому світі", для інших він пов'язаний із самою суттю й цінностями бундестагу: двоє депутатів не можуть сісти поруч із президентом бундестагу через те, що в них немає краваток». Краватка, як частина чоловічого дрес-коду, нібито призначена захищати гідність бундестагу.
135. Фото див. Spiegel Online: <http://www.spiegel.de/foto-strecke/30-jahre-gruene-baerte-blumen-turnschuh-eid-fotostrecke-50344-5.html>.
136. Фото див. Spiegel Online: <http://www.spiegel.de/foto-strecke/30-jahre-gruene-baerte-blumen-turnschuh-eid-fotostrecke-50344-6.html>.
137. Ibid. "Turnschuh-Minister."
138. Фото див. www.boell.de: http://www.boell.de/alt/de/13_archiv/4374.html.
139. Цікаво, що ця пристрасть до розкішних годинників була типовою й для лівих політиків, погляди яких сильно відрізнялися від поглядів Фішера. Леонід Брежнєв, Еріх Гонеккер, Мао Цзедун, Фідель Кастро й Че Гевара — усі вони володіли щонайменше одним «Ролексом».
140. R. Michels, S. Reker, T. Seim, G. Uhl, "Fischer: Washington Wichtiger Als Moskau," RP Online, 20 May 2005, <<http://www.rp-online.de/politik/deutschland/fischer-washington-wichtiger-als-moskau-1.1601764>> (5 August 2012).
141. Ibid.
142. Dirk Kurbjuwelt, "Papal Blessing Marks End Of An Era For Greens," Spiegel Online, 26 September 2011, <<http://www.spiegel.de/international/germany/from-protest-party-to-mainstream-papal-blessing-marks-end-of-an-era-for-greens-a-788340.html>> (6 August 2012).
143. Фото див. www.boell.de: http://www.boell.de/alt/de/13_archiv/4416.html.
144. "Grüne Anschläge 25 Jahre Grüne Plakatkunst," Heinrich-Böll-Stiftung, <http://www.boell.de/alt/de/13_archiv/4264.html> (2 August 2012).
145. M. Klein and J.W. Falter, Der Lange Weg Der Grünen (Munich: Beck, 2003): 90.
146. Ibid.
147. "Grüne Anschläge 25 Jahre Grüne Plakatkunst," Heinrich-Böll-Stiftung, <http://www.boell.de/alt/de/13_archiv/4264.html> (2 August 2012).
148. Ibid.
149. "Die Sechzehnte Wahlperiode 1990–94," Bündnis 90/Die Grünen Bundestagsfraktion,

<<http://www.gruene-bundestag.de/fraktion/geschichte/16-wahlperiode/seite-1.html>>
(6 August 2012).

150. Brigit Kruse and Mike Szymanski, "Streitgespräch Zwischen Piraten Und Grünen," *Süddeutsche.de*, 26 February 2012, <<http://www.sued-deutsche.de/bayern/streitgesprach-zwischen-piraten-und-gruenen-das-netz-ist-viel-zu-gross-fuer-eine-partei-1.1293026>> (27 July 2012).
151. Цікаво, що, коли Зелені дійсно досягли успіхів на виборах 2010 і 2011 років, і досягли результатів, кращих за результати соціал-демократів, деякі публікації німецьких ЗМІ схвально оцінили далекоглядність Марковіца й Горського, які передбачили саме такий сценарій. ■

